№ 205 ՇԱԲԱԹ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 8

1905

ԵՐԵՍՈՒՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Տարեկան գինը 10 րուբլի. կէս տարվանը 6 րուբ. Առանձին համարները 5 կոպէկով.

Թիֆլիսում գրվում են խմբագրատան մէջ.

Մեր հասցէն. Тифлисъ, редакція «Мшакъ». Հասցէ Tiflis, Rédaction «Mschak». Տելեֆոն № 253.

ՄՇԱԿ

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (բացի կիրակի և տօն օրերից).

Յայտարարութիւնը ընդունվում է ամեն լեզուով.

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր տողատեղին 10 կոպէկ. Տելեֆոն № 253.

ՇԱԲԱԹ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 8 № 205

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մի առաջարկութեան առիթով.—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Նաւթարդիւնաբերողների ժողովը Պետերբուրգում. Դրութիւնը Զիւանշիրի գաւառում. Մի առաջարկութիւն. «Times» և Կովկասի դէպքերը. «Le Journal» և Կովկասի դէպքերը. Թատրոն և երաժշտութիւն. Նամակներ Ալեքսանդրոպոլից, Վաղարշապատից. Երևանից. Ներքին լուրեր.—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Կարմիր հէքիաթներ։

ՄԻ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

—

Մշակի ներկայ համարում մենք զետեղում ենք կին բժիշկ Օհանեանի յօդուածը մի առաջարկութեամբ։ Տիկին Օհանեանը առաջարկում է աղէտի ենթարկված գիւղական շրջաններում տարածել կատարելագործված ջուլհակութիւն և այդպիսով ստեղծել տեղական կանացի ազգաբնակութեան համար աշխատանքի մի աղբիւր։

Մենք մեր կողմից համակրութեամբ ենք վերաբերվում այդ առաջարկութեան և շատ կը ցանկանայինք, որ տիկնոջ ծրագրած գործը իրականութիւն ստանար մեր գիւղական շրջաններում։

Անկասկած, սպասել անմիջական մեծ շահ և արդիւնք հէնց առաջին ամիսներում դժուար է, մանաւանդ մեծ տարածութեան վրա ցրված ժողովրդի մէջ։ Մինչև կանայք կընտելանան գործին, մինչև հարկաւոր գործիքներ ձեռք կը բերվեն, մինչև տնայնագործի արտադրածը կը դառնայ շուկայի ապրանք և կը բերէ փող դէպի գիւղական տունը, պահանջվում է ժամանակ։ Բայց սկսած գործը կարող կը լինի աւելացնել գիւղական արդիւնաւէտ աշխատանքի աղբիւրները և ամրացնել գիւղացուն իր օջախի մօտ տնտեսական զբաղմունքներով։

Եթէ օգտվելով դէպքից մենք տուինք Նախիջևանի գաւառին գութաններ և ուրիշ գիւղատնտեսական գործիքներ, եթէ մենք նպաստեցինք նրան բարելաւելու իր տնտեսութիւնը, ինչու չաւելացնենք և մի նոր արհեստ, որ բաց է անում գիւղական կնոջ համար աշխատանքի գործադրութեան մի նոր ասպարէզ։

Երբ մի քանի տարի սրանից առաջ Ախալքալաքի գաւառում տեղի ունեցաւ երկրաշարժ, նպաստամատոյց մասնաժողովը օգտվեց դէպքից և տուեց ազգաբնակութեան նոր ձևի գիւղական տներ, որոնք աւելի ապահով էին երկրաշարժի ցնցումներին դիմանալու համար. մենք էլ այժմ կարող ենք օգտվել առիթից տալու գիւղական կնոջ աշխատանքի նոր աղբիւր։

Մենք չենք ցանկանում չափազանցել այդ նոր գործի անմիջական արդիւնքները, բայց հասկանալի ենք գտնում բազմատեսակ օգնութեան պահանջը։

Թող նուիրատուութիւնները տան գիւղացուն փող, հաց, անկողին, հագուստ, տնւաման, թող բժիշկը տայ բժշկական օգնութիւն, թող պետութիւնը թեթևացնէ գիւղացիների դրութիւնը տուրքեր չը վերցնելով և օղու ակցիզն մի տարով ոչնչացնելով, թող գիւղատնտեսը օգնէ գիւղատնտեսական գործիքներ, լծկան եզներ և սերմեր բաժանելով և թող այդ շարքի մէջ որոշ օգնութիւն կամ օգնութեան սկիզբ գտնեն նաև տնայնագործութեան այն արհեստները, որոնք կարող են արդիւնաւէտ գործ, աշխատանքի նոր աղբիւրներ հաստատել գիւղում։

ՎԵՐՋԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

—

Մեզ հաղորդում են, որ Բալախանում նաւթագործների Խոջերդի հիւանդանոցի բակում, բանւորները գտել են մակեդոնական տիպի երկու պատրաստ ռումբեր, ծածկված հողով։ Գտնված է նոյնպէս մեծ քանակութեամբ փամփուշտ, վառօդ և գնդակ։

—

Երէկ Թիֆլիսի քաղաքային ուպրավայում նշանակված էր հոգեհանգիստ օգոստոսի 29-ի զոհերի յիշատակին դէպքի քառասունքի առիթով։ Հոգեհանգիստը տեղի չունեցաւ։

—

Երէկ, հոկտեմբերի 7-ի առաւօտեան 10 ժամին Մուշտայիդ այգու մօտ օկոլոդոչնի Սանիկիձէի վրա գցեցին պայթող ռումբ. Սանիկիձէն Աւճալայում ռումբերի պահեստ գտնողն է։ Ռումբի պայթումից վիրաւորվեցին ինքը Սանիկիձէն, ստանալով թեթև վէրք երեսին, 2 կին և մի տղամարդ։ Զորսն էլ վիրաւորված են թեթև կերպով, այնպէս որ նրանք կարող եղան ոտքով գնալ իրանց տները։ Ռումբ գցողի վրա ատրճանակ արձակեց Սանիկիձէն, բայց ռումբ գցողը կարողացաւ մօտակայ ցանկապատից թռչել և անհետանալ։

—

Հոկտեմբերի 6-ին, երեկոյեան 7 ժամին, կոզակի ձեռքով սպանված է Գանձակի նահանգի Շքիլի երկրորդ գիւղի մի բնակիչ հետևեալ կերպով։ Սպանվածը երկու ընկերով ֆուրգոնով գալիս էր Թիֆլիս։ Օրթաճալայում նա նստեց ձիաքարշ։ Ճանապարհին նրա սիրտը խառնվեց։ Վորոնցովի փողոցի վրա, ձմերուկի հրապարակից ներքև, գիւղացին ձիաքարշից իջաւ։ Կոզակը նրան ձայն տուեց, բայց նա անկարող էր պատասխանել։ Այս ժամանակ ընկերները մօտեցան և հրաւիրեցին ֆուրգոնը նստել, որովհետև կոզակը «չարանում է»։ Գիւղացին վերկացաւ և դէպի ֆուրգոնը ուղղվեց. բայց յանկարծ թնդաց հրացանի հարուածը, յետոյ երկրորդը և գիւղացին մահացու վիրաւորված՝ տեղն ու տեղն ընկաւ։ Դիակը տարված է Միքայէլեան հիւանդանոցի անատոմիական սենեակը։ Հանգուցեալի ազգականներին, որոնք պատահարի տեղն եկան, կոզակն ասաց. «Ես կարծում էի թէ հայ է»։ Սպանվածի ազգականները այս գործի առիթով գանգատ են տալիս Փոխարքային։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՒԹԱՐԴԻՒՆԱԲԵՐՈՂՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԸ ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳՈՒՄ

—

Սեպտեմբերի 30-ին նիստը նուիրված էր Բագուի բանւորական շարժման կանոնաւորման։ Վիճաբանութիւնների մէջ մասնակցում էին և բանւորների պատգամաւորները։ Նիստի սկզբում Վ. Ն. Կոկովցեվ յայտնեց, թէ ինքը ստացել է Բագուից մահմեդական—բանւորներից յայտարարութիւն, որի մէջ նրանք իրանց շահերի պաշտպանութիւնը յանձնում են նաւթագործ Թոփչիբաշևին։ Ժողովը համաձայնութիւն է տալիս։

Յետոյ ֆինանսների մինիստր Կոկովցեվ բանւորների ներկայացրած զեկուցագրի առիթով յայտնում է իր կարծիքը։ Նա ասում է, որ բանւորների պահանջները ընդհանուր բնաւորութիւն են կրում, կապված են ամբողջ Ռուսաստանի բանւորական դասակարգի առաջացրած պահանջների հետ և չեն կարող քննութեան ենթարկվել այս ժողովում, ուր ներկայ են միայն Բագուի բանւորների ներկայացուցիչները։ Թոյլ տալ այստեղ այդ քննութիւնը կը լինէր միակողմանիութիւն։ Մինիստրների կոմիտեը արդէն սկսած ունի բանւորական հարցի քննութիւնը։ Ժողովին ներկայ բանւորները կարող են խօսել միայն իրանց տեղական կարիքների մասին։ Այդ սահմաններից դուրս մինիստրը չի թոյլ տալ վիճաբանութիւններ։

Բագուի Տեխնիկական Ընկերութեան նախագահ պ. Եակովլեվ խնդրում է վերադառնալ բանւորական շէնքերի հարցին։ Մի երկար ճառի մէջ պ. Եակովլեվ նկարագրեց այն դրութիւնը, որի մէջ ընկած էին նաւթագործները տեղական ազգաբնակութեան «գիշատիչ» հակումների պատճառով։ Պ. Եակովլեվ ասում է թէ նաւթագործները հարկադրված են ահագին գումարներ տալ «կողոպտողներին» իբրև փրկանք, ամեն տեսակ դէպքերում։ Այս իսկ «վաղեմի հողագործներն» էլ, ինչպէս հեգնօրէն անուանում է նրանց պ. Եակովլեվ, առաջացրին այն տարրի նշանաւոր մասը, որ մասնակցում էր օգոստոսեան կոտորածին։ Տեխնիկական Ընկերութեան կողմից պ. Եակովլեվ միջնորդում է հեռացնել հանքերին կից գիւղերի բնակիչներին և բնակեցնել ուրիշ տեղերում։

Պ. Եակովլեվին պատասխանում է պ. Աղաեվ, որ յանդիմանում է նաւթագործներին թէ իրանց գիշատիչ վարմունքով նրանք գրգռել են իրանց դէմ տեղական ազգաբնակութիւնը։ Ինչ զգացմունք կարող է ունենալ տեղական անկուլտուրական տարրը, տեսնելով թէ ինչպէս իրանցից չնչին գնով խլած հողերը միլիոններ են տալիս նաւթագործներին։ Լինելով խաբված, կողոպտված, կտոր հացից զրկված, այդ տարրը, բնականաբար, ձգտում է ուրիշ կերպ ձեռք բերել կորցրածը։

Բանւորների ներկայացուցիչը բացատրում է բանւոր դասակարգի ճնշված դրութիւնը, թէ ինչպէս նաւթագործները համախմբված են, իսկ իրանք, բանւորները, զրկված են հաւաքվելու, կազմակերպութիւններ ստեղծելու իրաւունքից։ Եթէ իշխանութիւնը չէ կարողանում հարկադրել նաւթագործներին, որ նրանք բարւոքեն այս դրութիւնը, պէտք է ստեղծել բանւորական ույժ, որպէս զի նա կարողանայ իրագործել այդ բանը։

Բանւորների ներկայացուցիչը առաջարկում է կարդալ այն մանրամասն զեկուցագիրը, որ պատրաստել են բանւորները։ Կարդացվում է այդ զեկուցագիրը, որ խոր տպաւորութիւն է թողնում։

Ֆինանսների մինիստրը այդ զեկուցագրի առիթով առաջարկում է Տեխնիկական Ընկերութեան անդամներին և նաւթագործներին հետևեալ ժողովում պատասխան տալ այն ծանր մեղադրանքների առիթով, որ բանւորները խփում են նրանց դէմքին։

Հետևեալ նիստը կայացաւ հոկտեմբերի 1-ին։

ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ԶԻՒԱՆՇԻՐԻ ԳԱՒԱՌՈՒՄ

—

Սեպտեմբերի 28 ին

Մեր գաւառում թէև չը կան խմբական յարձակումներ ու կոտորածներ, սակայն Թուրքերը հանգիստ չեն մնում, այլ որտեղ որ կարողանում են, սիստեմաբար հայերին վնասներ են հասցնում, նամանաւանդ նրանց, որոնք շրջապատված են բազմաթիւ Թուրք գիւղերով։

Օրինակները բազմաթիւ են։—Եարմջա 5—6 ընտանիքից բաղկացած հայ գիւղը ապահովութեան համար տեղափոխվում է հարևան հայաբնակ գիւղը։ Ամսիս 16 ին Թուրքերը հրդեհեցին այդ գիւղի անտէր թողած տները, գոմերը ու մարագները։

Հասանղայա (40 տուն) ու Խօրուզլու (25 տուն) հայաբնակ գիւղերը, որոնք նոյնպէս ընկած են թուրքաբնակ տափարակում, յօժարութեամբ կը թողնէին իրանց տուն ու տեղը և կը տեղափոխվէին աւելի ապահով գիւղեր, եթէ որ և է հնարաւորութիւն ունենային։ Ամսիս 14-ին խօրուզլուեցիները դիմում են Զիւանշիրի գաւառապետին հետևեալ համախօսականով։

«Մենք ներքև ստորագրողներս՝ Խօրուզլու գիւղի բնակիչներ, անել դրութեան ենթարկված, շնորհիւ մեր հարևան Թուրքերի մշտական յարձակումների, ցանկանում ենք ժամանակաւորապէս տեղափոխվելու լեռնային հայ գիւղերից մէկն ու մէկը, ուստի այդ մասին խոնարհաբար խնդրում ենք ձեր հաճութիւնը և օժանդակութիւնը, ուղարկելով մի քանի կոզակներ մեզ պաշտպանելու տեղափոխութեան ժամանակ։ Այդպիսի տեղափոխութեան մասին մտադրութիւնն անգամ արգելքի է հանդիպում մեր հարևան Թուրքերի կողմից. Արդ՝ գտնվելով այս օրինակ ծայրայեղ անօգնական դրութեան մէջ, խոնարհաբար աղերսում ենք շուտափոյթ իրագործելու մեր խնդիրքը»։

Գաւառապետ Ֆլէգինսկին կտրական կերպով մերժում է խօրուզլուեցիների խնդիրքը։ Այժմ այդ գիւղերի բնակիչները շարունակում են իրանց խրճիթներում բանտարկված մնալ բառիս բուն նշանակութեամբ և չեն համարձակվում դուրս գալ քաղելու իրանց բացված բամբակը ու հասած բրինձը։ Տնից դուրս եկողին Թուրքերը գնդակահարեն անում. իսկ դրսում մնացած հայի անտէր հարստութիւնը նրանք իրանց տներն են տանում. յետոյ իրանց բարեկամ-բերվա ձևացողները գալիս մտնում են հայի տունը, օջախի մօտ նստում և կանանց ու աղջկերանց լպիրշ ակնարկներ անում։ Հայերը ստիպված են այդ վիրաւորանքներն էլ տանելու։

Այս օրինակ դրութիւնից օգուտ քաղելով, վերոյիշեալ գիւղի կալուածատէր Իսմայիլ բէկ Խօրուզլինսկին սպառնալիքով ստիպում է իր պարտատիրոջ Յովհաննէս Բալայեանցին հազար րուբլու արժողութեամբ մուրհակը պատռել։ Իսկ քոքրուցի Մաշադի Իսամ-Կուլին Հասանղայա գիւղի բնակիչներից վերցնում է 500 րուբլի, որ իբր թէ սրանց պաշտպանէ Թուրքերի խմբական յարձակումներից։ Միաժամանակ ներկայանում է գաւառապետ Ֆլէգինսկուն և սրա մօտ իրան ձևացնում է բարեբար ու խաղաղարար, ուստի պէտք է մեդալի արժանանայ։

Կան Թուրք կալուածատէրեր, որոնք աշխատում են իրանց կրօնակիցներին զսպել սխալ քայլերից, ոմանք էլ գրգռում են Թուրքերին հայերի դէմ։ Վերջիններիս թւին է պատկանում և Բահաթուր-բէկ Կալ․բէկովը, որի եղբայրը սպանվում է Շուշում, եկեղեցին թալանելու ժամանակ։ Այդ մէկը բացարձակ «ղազավաթ» է քարոզում և իր գաղափարին հակառակող Թուրքերին, իբր թէ անարգելու նպատակով, «հայեր» է անուանում։

Այդպիսի դրգռիչների պրօպագանդայի հետևանքներից մէկն էլ այն է լինում, որ Թուրքերը «խաղաղ» ժամանակն անգամ փնտռում են և զինւորներին։ Ամսին 15-ին Աղդամի մէջ անհետանում են 5 զինւոր (4 ռուս և 1 վրացի)։ Սրանք անզէն դուրս են գալիս գիւղից, որ գնան այգիներում խաղող ուտեն, յետոյ այլ ևս չեն վերադառնում իրանց վրանները։

Չը նայած որ Թուրքերն ամենուրեք երդվում են խաղաղ մնալ, սակայն նրանք շարունակում են տենդային արագութեամբ զինվել, այս անգամ նոր տեսակի հրացաններով։ Շուշու և Ասկերանի պալատութիւններից յետոյ, կուից վերադարձած նշանաւոր բէկերից մէկը հասարակութեան առջև իր բերդանի հրացանը քարին զարկում, փշրում է, բացականչելով. «մուսուլմաններ, այսուհետև ձեռք բերեցէք սիւզան (Մօզինի կամ երեք գծաւոր) և Մաուզէր հրացաններ»։

Հաստատ գիտենք, որ մաֆրաւանդցի Վալիշ բէկը Թուրքերից հաւաքել է 5 հազար րուբլի և գնացել է Գանձակ ու Թիֆլիս վերոյիշեալ ձևի հրացանները գնելու։ Իսկ տեղիս բէկերից մէկը՝ Ջհանգիրխանը մեծ թւով զէնքեր է բերել տալիս և ծախում Թուրքերի վրա։

Հանգիստ չեն մնում և քօչանիները, որոնք բնակութիւն ունեն հաստատած այս կողմերում Թարթառ գետի ափերին, սկսած Չայլու հայաբնակ գիւղից մինչև Հաթերքի կողմերը։ Չը նայած որ սրանք 300 ընտանիքից աւել չեն, բայց նրանց տները բռնել են 50—60 վերստաչափ տարածութիւն։ Իբրև գիշատիչ գազաններ, քօչանիները չեն սիրում միասին հաւաքվել և մեծ գիւղեր կազմել, այլ միշտ ցրված են ապրում, որ ինչէ՝ մէկի կատարած գողութիւնները հարևանները չը նկատեն։ Քօչանիների գիւղեր համարվածները հետև-

ւեալներն են. Բռուջ (Զայլու հայաբնակ գիւղի դիմաց), Գեասաւանդ, Զրախլու, Արթափալա, Ումուատու և Դաղ-Գեասաւանդ (Հաթերք հայ գիւղից վերև)։ Այդ աւազակաբարոյ Թուրք ցեղի պարագլուխներն են՝ Միրզա, Բաղշալի, Ասկերեան և Աւդալլա-բէկ։

Առաջները տեղիս բարձր իշխանութիւնը շատ էր աշխատում բոլոր քոչւորներին մէկ գիւղի մէջ հաւաքելու, սակայն այդ ջանքերն ապարդիւն են մնացել՝ շնորհիւ քոչւորների դիմադրութեան և Թուրք պրիստաւների կաշառակերութեան։

Վերջերս քոչւորներից մի մարդ և 18 ձի են անհետանում։ Կասկածն ընկնում է մօտակայ Լուլասազ հայ գիւղի վրա (28 տուն են)։ Առանց երկար ու բարակ մտածելու քոչւորներն ամսիս 18-ին գնում են և գիշերը հրդեհում լալասազցիների դէզերը, այգիների ծառերը ու վազերը կտրատում են և գինու տակառները փշրտում։ Այժմ էլ սպառնում են մարդ սպանել։

Քոչւորները սկսել են նեղացնել և մոլոկաններին, որոնք համբերութիւնից դուրս եկած, ամսիս 17-ին Թափ գիւղի մօտ սպանում են մի գող Թուրքի և երեքին ձերբակալում։

Տեղիս ազգաբնակութեան համար մեծ բարերարութիւն կը լինէր, եթէ կառավարութիւնն այդ քոչւորներին հաւաքէր և արգաւանդ տափարակի վրա մի մեծ գիւղի մէջ հաստատէր։ Այդպիսով հէնց քոչւորներն իրանք ևս կը շահվէին, որովհետև Թալիշի ձորերը բոլորովին անպտղաբեր լինելու պատճառով, չեն կարողանում 300 ընտանիք հալալ կերակրել։

Սեպտեմբերի 11-ին Էքէջ հայաբնակ գիւղի մօտ Թիւրիմացութեան զոհ գնաց մանուշչեցի մի հայ երիտասարդ։ Էքէջի պահապանները գիշերով կտրում են մօտակայ կամուրջը, որով պէտք է անցնէին Թալան տանող Թուրք աւազակները։ Դժբախտաբար այդ պահին կամրջով անցնելիս են լինում մի քանի հայեր, որոնց Թուրքերի տեղ են ընդունում, որովհետև գիշեր լինելով երկուստէք էլ՝ շնորհիւ իր մայրենի լեզուն չը յարգող գռեհիկ հայի սովորութեան՝ սկսում են իրար պատասխանել Թուրքերէն լեզուով—ուստի էքէջցիները հրացաններ են արձակում կարծեցեալ աւազակների վրա և սպանում են մի մարդ և մի ձի։

Ամսիս 20-ին Ներքին Չենգի մի երիտասարդ մի չնչին առիթով սպանվում է Թուրքաբնակ Մոլլավալաթ գիւղում։ Այնուհետև սարդարապանը ձի հեծած՝ չափչփում է շրջակայ Թուրք գիւղերը «հաւաքի» կանչելով Թուրքերին, իբր թէ հայերը յարձակվել են իրանց գիւղի վրա։ Երեք ժամ անցած Գեօրանի մօտ գտնվող Թուրք գիւղերից հաւաքվում են մի քանի հարիւր ձիաւոր, սակայն նկատելով, որ իրանք խաբված են, ցրվում են իրանց գիւղերը։

Այս դէպքը բացայայտ ցոյց տուեց, թէ որքան շարժուն է Թուրքական մասսան և թէ Թուրքերի մէջ որպիսի արագութեամբ ու հեշտութեամբ է «մօբիլիզացիա» կատարվում։

Ամսիս 23-ին գաւառապետ Ցրէգինսկին հրաման է ուղարկում հայերին և Թուրքերին հաւաքվելու Սէյդլու գիւղում, սեպտեմբերի 24-ին առաւօտեան ժամը 9-ին։

Հրամանագրերը, առհասարակ, լինում են խիստ հակիրճ, «հրամայում եմ հաւաքվել այսինչ տեղը», էլ ուրիշ ոչինչ։ Երբէք «լայեղ» չեն անում հաղորդելու մի քանի հարիւր մարդկանց, որոնք յաճախ պէտք է զոհեն իրանց սուղ ժամանակը, թէ ինչի համար են նրանց հաւաքում, որ գոնէ կարողանան վաղօրօք միասին ուսումնասիրել առաջարկելիք հարցերը։

Այս անգամ, որովհետև հրամանագիր բերողը լինում է յայտնի ոճրագործ Թուրք իւզբաշի Շիրինը և որովհետև պէտք էր հաւաքվէին Թուրք գիւղում, ուստի հայերից բիչ թւով մարդիկ են գնում ժամադիր վայրը։ Բանից դուրս է գալիս, որ զէմստվոյին հարցերի համար է լինում նշանակված այդ հաւաքումը։

Սէյդլուն չէ գնում և գաւառապետը, որը գիւղացիներին հրամայում է հաւաքվել, իսկ ինքը ուղևորվում է Թիֆլիս։—Ահա մի քանի օր է, ինչ Թարթառ է եկել Ջիւանշիրի նոր նշանակված գաւառապետ Պիվովարովը, սակայն հին գաւառապետ Ցրէգինսկին, որը նոր է վերադարձել ճանապարհորդութիւնից, չէ ցանկանում գաւառը յանձնել նորին։ Տեղական Թուրքերը մեծ ջանք են գործադրում իր տեղում պահելու Թուրքասէր Ցրէգինսկուն։ Թուրքերի դրդմամբ պաշտօնից հեռացված է գաւառիս միակ հայ պրիստաւը, որի փոխարէն պէտք է գայ պրիստաւ Վեզիրովը, որը, ինչպէս կառավարութեան արդէն յայտնի է, Ելիզաւետպոլում իր անունով Ռուսաստանից զէնքեր էր ստանում՝ Թուրքերին բաժանելու համար։

Մի քանի օր սրանից առաջ Մռաւ սարի լանջերին գտնվող արօտատեղիներից անյայտ մարդիկ քշում-տանում են հարիւր ոչխար երկու Թուրք հովիւներով։ Որովհետև ոչխարները պատկանում էին Ահմադբէգլու գիւղի Թուրքերին, ուստի սրանք հաւաքում են շրջակայ Թուրք գիւղերից մի քանի հարիւր ձիաւոր և ամսիս 26-ին դիմում են դէպի Չէյվա Թուրք գիւղը և այստեղից սպառնում են մօտակայ հայաբնակ Կարաչինար գիւղին, պատրուակ բռնելով իբր թէ իրանց ոչխարները հայերն են գողացել։ Թուրքերն այսօր դեռ Չէյվայում են՝ սպառնական դիրք բռնած։ Տեղիս հաշտարար միջնորդը այդ մասին հաղորդել է կառավարութեան։

Առհասարակ մեր երկրի խառնակ-անիշխանութիւնը օր օրի վրա վատթարանում է. կատարվող ցաւալի դէպքերը մարդ հազիւ հազ կարողանում է արձանագրել։ Իսկ լուրեր են պտտում, թէ կառավարութիւնը մտադիր է շուտ ապազինել ժողովուրդը զինաթափել։ Թէ այս լուրը ճշդվեց, և հայերի ձեռքից կը խլեն հատ ու կտոր զէնքերը, համարձակօրէն կարող եմ ասել, որ այն ժամանակ մենք պէտք է մատնվենք Թուրք աւազակախմբերի անլուր գազանութիւններին։

Մխիթար

ՄԻ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Մեր երկրի զանազան կողմերից յուսահատական աղաղակներ են լսվում. Թալանը և հրդեհները, մասամբ էլ դաշտ դուրս գալու անկարելի լինելը հացից զրկել է հայկական ժողովրդի մի մասը։ Անդադար օգնութիւն են պահանջում Նախիջևանից, Շուշից, Զանգեզուրից. սակայն մեր միջոցները շատ սուղ են, հաւաքած դրամը և շորը բաւական չեն նոյն իսկ այդ Թշուառների առաջին պահանջները հայթհայթելու համար։ Ժամանակով նեղութիւնները էլ աւելի կը բնանան և ձմեռը գալով ժողովրդի դրութիւնը աւելի կը վատանայ։ Ուստի պէտք է մտածել և որքան կարելի է շուտ ժողովրդի համար մի աշխատանք ստեղծել, նայելով տեղին և հանգամանքներին։

Տղամարդկերանց համար աշխատելու միջոցներ կը գտնվեն. նրանք դարձեալ կը սկսեն գալ Բագուի գործարանները և ուրիշ տեղեր աշխատանք որոնելու համար։ Բայց հազարաւոր այրի աղքատ կանայք և որբ աղջիկներ կը մնան առանց աշխատանքի—ուստի քաղցած։ Պէտք է օգնել այդպիսիներին։ Մեր գաւառական քաղաքներում ոչ գործարաններ, ոչ էլ ուրիշ աշխատանքի միջոցներ կան, գոնէ ձմեռ ժամանակ։ Ուրեմն պէտք է մի որ և է արհեստ մտցնել այդ տեղերում։

Ջուլհակութիւնը վաղուց ի վեր գոյութիւն է ունեցել Հայաստանում և մի քանի տեղ նոյն իսկ մեծ դեր է խաղացել հայկական կեանքի տնտեսութեան մէջ, օրինակ, մինչև այսօր Վանում։ Հայ կինը սովոր է եղել բուրդ, բամբակ, կազ, մետաքս մանել և ամենահասարակ կտորներից սկսած մինչև շքեղ գորգեր գործելը. 30—40 տարի առաջ բոլոր հագուստի կտորները հայ կինը ինքն է եղել գործելիս. այդ վկայում են հին մնացած կտորները, որոնք կարելի է գտնել գիւղերում և քաղաքների մի քանի տներում (և որոնց ժողովելը շատ կարևոր է մեր ազգային Թանգարանի համար)։ Չընայելով որ ջուլհակութեան յատկացրած մեր գործիքները շատ անյարմար են և գործելը շատ դժուար, հայ կնոջ գործած կտորներն այսօր էլ զարմացնում են եւրոպացիներին իրանց շքեղութեամբ և ճաշակով։ Բայց դժբախտաբար վերջին 20—30 տարիների ընթացքում ջուլհակութիւնը համարեա թէ մոռացված է մեր երկրում։ Գործվում են միայն չոխայացու կտորներ, գորգեր, կարպետներ և ջեջիմներ, որոնց յատկութիւնը տարէց տարի վատանում է և որոնց քանակութիւնը այնքան աննշան է, որ հազիւ է բաւականացնում գիւղական ժողովրդի պահանջներին։

Ինձ համար վաղուց պարզ էր, որ պէտք է ջուլհակութիւնը ոչ միայն վերակենդանացնել իր հին ձևով, այլ պէտք է մտցնել նոր կատարելագործված գործիքներ և մէթօդներ մեր գաւառներում։

Ուսումնասիրելով այդ գործը Շվէցիայում, Նորվէգիայում և Դանիայում, ես գնեցի 3 գործիք և Թել և մի փոքր փորձ փորձեցի Ջէվանշիրի գաւառում։ Կանայք մեծ սիրով են վերաբերվում այդ տեսակ ձեռագործին և Թալիշ գիւղից իմ վերցրած աշակերտուհին մի ուրիշ աղջկայ օգնութեամբ մի ամսվայ ընթացքում սովորեց գործել ամեն տեսակ կտորներ, սկսած բարակ մուսլինի վարագոյրներից մինչև տղամարդու չորսի յատուկ հաստ բրթէ կտորները։

Ուղարկում եմ խմբագրութեան այդ գործուածքների օրինակները ի ցոյց մեր հասարակութեան։

Յուսով եմ, որ կը գտնվեն անձինք, որոնք կը հետաքրքրվեն այդ գործով և կօգնեն բանալ արհեստանոցներ Շուշում, Նախիջևան, Զանգեզուր և ամեն տեղ, ուր տեղ պահանջ կայ։ Ամեն մէկը կարող է օգնել այդ գործում։ Բացի դրամական օգնութիւնից մեր ինտելլիգենտ դասակարգը, ուսուցիչները, ուսուցչուհիները և նկարիչները հետ միացած, կարող են տնայնագործութիւնը կարճ միջոցում տարածել մեր գաւառներում։ Թող չը կարծեն թէ այդ տեսակ օգնութիւնը աննշան է ժողովրդի համար. ուրիշ երկրների ստատիստիկան ցոյց է տալիս, որ հազարաւոր մարդիկ տնայնագործութեան միջոցով են իրանց համար հաց աշխատում։ 1867 Թւականին Ֆինլանդիայում տիրում էր զարհուրելի սով։ Ցանկանալով ժողովրդին օգնութիւն հասցնել, ֆինլանդական կառավարութիւնը և մի քանի մասնաւոր անձինք տարածեցին ջուլհակութիւնը երկրում և հում նիւթ բաժանելով 1868 Թւականին երկրից արտահանեցին 51749 կիլոգրամ բրդէ, 13003 կիլոգրամ կտաւէ, 132926 կիլոգրամ բամբակէ ձեռագործ գործուածքներ և 25361 զոյգ գուլպայ։ 1867 Թւականից առաջ այդ տեսակ գործուածքների քանակութիւնը եղել է շատ աննշան և երբէք երկրից չէ արտահանվել։

19-րդ դարի սկզբից մինչև 1880 Թւականները ջուլհակութիւնը Սկանդինաւիայում մոռացված էր։ 80 Թւականներից սկսած՝ թէ մասնաւոր անձինք, թէ այդ նպատակով կազմված բազմաթիւ ընկերութիւններ, թէ կառավարութիւնը աշխատում են ձեռագործը, գլխաւորապէս ջուլհակութիւնը մտցնել երկրի մէջ և այսօր հասել են այնքան լաւ հետևանքների, որ հազարաւոր կանայք իրանց ապրուստը ջուլհակութեան միջոցով են աշխատում։ Նման օրինակները անհաշիւ են և շատ ժամանակ կը պահանջվէր բոլոր երկրների մասին խօսելու համար։

Պէտք է աւելացնել միայն այն, որ եթէ ուրիշ երկրների գործուածքները հեշտութեամբ ծախվել են նոյն իսկ արտասահմանի շուկաներում, մեր երկրի գործուածքները աւելի մեծ հեշտութեամբ կը ծախվեն։ Մենք ունենք մի մեծ առաւելութիւն, ուղղակի մի գանձ, որին շատ նախանձում են սկանդինաւիացիք—մենք ունենք մեր բուսական տեղ, շքեղ և գեղեցիկ ներկերը, որոնց հետ չեն կարող մրցել ալիզարինի ներկերը։ Այդ ներկերի պահպանելը և ներկելու մէթօդների զարգացնելը պէտք է մեր տնայնագործութեան առաջին նպատակը լինի։ Մեր տնայնագործութեան երկրորդ և ոչ պակաս կարևոր նպատակն է—պահպանել մեր հին հայկական նմուշները—պէտք է պահպանել հայկական ոճը, որ իր պարզութեամբ և գեղեցկու-

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿԱՐՄԻՐ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ

VII

Երկինքը լուսաւորվեց հրդեհի բոսորային ցոլքերով։

Բիբերս քարացան աբեղերին նայելով. արշալոյսն էր փնտրում, և ահա նա, այն արշալոյսը, որ դուրս ժայթքեց յանկարծ դժոխքի արգանդից արիւնոտ, հրէշաւոր և աւերիչ։

Վառվո՜ւմ են... և պարում մահվան պարը։

Ծխի ու բոցերի հետ միասին խելագարութիւնը ներս սողաց այնտեղ, այն ներքնայարկը, ուր մի քանի տասնեակ մարդկային էակներ սուր ու հուր են շնչում և ծուղակում բռնված գազանների պէս իրանց միսն են կրծոտում, եղունգներով ճանգռում են պատերը, ճակատներով խելագարօրէն զարկվում են բարկ քարերին, արիւնոտվում են ընկնում, բարձրանում, կատաղի կերպով իրար փաթաթվում և զարհուրելի պտոյտներ գործում իրանց գերեզմանի մէջ։ Ծուխը՝ թանձր ու ծանր ինչպէս արճճի զանգուած, իջնում է, ճնշում կրծքերը, խեղդում կոկորդները, լափում է բոլոր օդը։ Նրանք փռվում են յատակին, սողում, տրորվում ծնկների վրա, իրար ոտների փաթաթվում, կամ խեղդում իրար, իսկ բոցերը գալարուն լեզուներով անցնում են նրանց վրայով։ Մի քանի կանանց երկար ու հարուստ մազերը միանգամից բռնկվում են և խանձուած գլուխները եփված ճակնդեղների պէս ուռած ու կարմիր ցցվում են վեր՝ պատերին զարկվելու համար։ Բիբերը խորշերից դուրս ընկած՝ կախվել են ճաքճքած ու արիւնոտ այտերի վրա, և ոչինչ չեն տեսնում, պատերը չեն զգում, այն ժամանակ նրանք վերստին իրար են փաթաթվում խրխնջում ու ոռնում ցաւից, թաւալում գետին կծիկ կծիկ, և ներքնայարկը նրանց հետ զառանցում է մահվան սոսկումից։

Մի բոց գալարվեց ու սողաց օձի պէս ու հասաւ փաթաթվեց եօթ տարեկան երեխային. նա վառվում է, վազվզում պտոյտներ գործելով և բառաչում է ինչպէս մորթվող հորթը։ Մայրը նոյնպէս բոցավառ, տարվում է դէպի նա հրեղէն սիւնի պէս, փաթաթվում է իր զաւակին և երկուսը միասին, շարունակում են իրանց մահվան պարը, այրվող գանգերի միջից եփված ուղեղը վարէ ծորում նրանց քթածակերից և իսկոյն բռնկվում և նրանք գալիս են թաղվելու մարմինների խանձված կոյտի մէջ, որ ճենճերում է ծխի և ճարպի գոլորշիների ամպի տակ։

Ծուխն ու բոցերը իջան, իջան մինչև յատակը, էլ անկիւն չը կայ, այժմ կենդանի մնացածները ճանգռում են գետինը էլի վար իջնելու համար. սալերը բարկ են ու ամուր. նրանց եղունգները պոկվում են և մատները փշրվում, արիւնոտ կաշիները կախկխվում են դեղին ոսկորների վրայից, յուսահատ նրանք միասին մռնչում են ցաւից, հեծեծում, քրքջում, արիւնոտ մատները բերաններն են տանում, քաշում պատառոտում ճաքճքած շրթունքները կամ ճոթում աչքերը և դուրս քաշում բիբերը, որ իրանց մահը չը տեսնեն։ Եւ վերջին անգամ սողում են դէպի մի անկիւն, իրար վրա են թափվում, ատամները կատաղաբար թաղում են սեփական մսի մէջ և վառվում են կերոնների պէս։

Իջնում է մահվան լռութիւնը... լոկ բոցերն են ճարճատում։

Ոչ մի հառաչանք, ոչ մի աղաղակ, ոչ մի ճիչ. խորովվում են ձկների պէս համրօրէն, և կարմրած, ճաթճաթված կաշիներից դուրս ծորացող ճարպով տապակվում են, ապա յանկարծ բռնկվում։ Բոլորը կերոններ են... և քանիսն են, կան մեծ կերոններ, կան փոքր կերոններ, կան որ ընկել են, կան որ կանգուն են. կան հաստ, կան բարակ կերոններ. բոլորը, մարդիկ էին, երէկ ապրում, շնչում, գործում էին և այժմ լոկ կերոններ են լուսաւորելու համար ոճրի յաղթական ընթացքը։

Մի խումբ շներ՝ պոչերը կծկած, կարմիր լեզուները կախ, աչքերը արիւնոտ փախչում են փողոցով։ Նրանք վազում են հեւհեւ առանց յետ նայելու, ուշակորոյս, խելագար. ամեն մէկը ճգնում է առաջ անցնել միւսներից, կըրծում, քրքջում է ընկերոջ կաշին նրա տեղը բռնելու համար, կարծես վախենում են յետ մնալ կամ աշխատում են առաջինը հասցնել մի զարհուրելի բօթ, ո՜վ գիտէ ումն... Երբեմն չը գիտես ինչու, նրանցից մէկն ու մէկը յանկարծ կանգ է առնում, դունչը ցցում է, ոռնում երկնքի երեսին արհավիրքի երգը երկար ու զզուելի, և թէ աչքից կորցնում է վոհմակը, շշկվում է, յետ փախչում առանց նայելու, հասնում է հրդեհին, աչքերն էլ աւելի լայնանում են, պոչն աւելի կծկվում և մազերը ցցվում են։ Մարդկային ճարպի հոտից արբած՝ նա կատաղի պտոյտներ է գործում հնոցի շուրջը, ուր տապակվում են մարմինները, վերստին ոռնում է գիլ ու ահաւոր, ու շտապում է խոյս տալ բնակութիւններից հեռու, ու հեռու, ուր իրանից առաջ փախել են ընկերները։

Հրդեհը ճարճատում է ու փռվում, նրա արենագոյն բոցերը նոր և նոր տներ են գրկում իրանց բարկ ծոցում. կենդանի արարածներ վառվում են և ճենճերահոտով լցնում շրջակայքը և ծխի ամպերով երկինքը սևացնում, որպէս դժոխքի հսկայական կամար։

Մի կատու դուրս թռաւ այրվող տնից, խանձված, այլանդակ ու ցաւից խելագար. նա շտապով ներս ընկաւ իմ սենեակը և ապաստան է փնտրում։ Նա ցաւագին մռռոցներ է արձակում և աշխատում է թաքնվելու տեղ գտնել։ Ահա նա մտաւ սեղանի տակ, այնտեղ

թեամբ հիացնում է մասնագէտին։ Այդ հարցում պէտք է մեզ օգնեն մեր նկարները—յօրինելով մեզ համար նոր և նոր նմուշներ և գտնելով հները էջմիածնում, զանազան եկեղեցիներում և մասնաւոր տներում։

Եթէ մենք կարողանանք շուկայ դուրս բերել նոր մէթօդով գործված կարպետները (պահպանելով հայկական հին ճաշակը և ներկերը) հաստատ կարելի է ասել, որ այդ տեսակ կարպետները հեշտութեամբ կը ծախվեն թէ մեր երկրում, թէ Ռուսաստանում, թէ արտասահմանում։

Սրտի ցաւով տեսայ, որ գաւառներում արագութեամբ տարածվում են անիլինի և ալիզարինի ներկերը։ Իմ զարմանքը աւելի ևս մեծացաւ, երբ ես երկու բրօշիւրից իմացայ, որ կովկասեան տնայնագործութեան կոմիտէն խրախուսում է այդ ներկերի տարածելը։ Այդ ուղղակի թշնամական արարմունք է և բոլորովին կոչնչացնէ մեր եղած տնայնագործութիւնը։

Պէտք է աւելացնել, որ տալով մեր անբախտ չքաւոր կանանց մի աշխատանք, մենք նրանց միայն նիւթական տեսակէտից չենք օգնել, այլ աշխատանքը կունենայ և բարոյական նշանակութիւն։ Մեր դրութիւնը այնքան վատ է, որ ժողովուրդը և մանաւանդ կանայք հոգեպէս շատ ճնշված են։ Այդպիսի դժուար ժամանակը աշխատանքը մեծ սփոփանք է մարդու համար։ Առանձնապէս ջուլհակութիւնը այն աշխատանքից մէկն է, որ շատ է հետաքրքրում բանւորուհիներին, ամբողջովին գրաւում է նրանց ուշադրութիւնը շնորհիւ իրանց օգտակարութեանը և բազմազանութեանը։ Ջուլհակութիւնը թոյլ է տալիս բանւորուհուն զարգացնել իր ճաշակը և ֆանտազիան։ Վերջապէս առողջապահական տեսակէտից ջուլհակութիւնը օգտակար աշխատանք է, անվնաս լինելով աչքերի համար, անդադար շարժումներով ջուլհակութիւնը օգտակար է մարմնի համար։ Վերջին 10—15 տարիներին ընթացքում Սկանդինավիայի ժողովրդական համալսարաններում, օրիորդաց դպրոցներում և նոյն իսկ սանատօրիաներում, որոնք յատկացրած են նեարդային հիւանդութիւններին մտցրված է ջուլհակութիւնը իբրև զբաղեցուցիչ և կրթող միջոց։

Շատ ցանկալի է, որ ջուլհակութիւնը մըտցնվի մեր օրիորդաց դպրոցներում։ Կանանց ոչ մի ուրիշ տեսակը ձեռագործերից չէ կարող ստեղծել այնքան օգտակար բերք, զարգացնել աշակերտուհու ուշադրութիւնը, ճշտապահութիւնը, համբերութիւնը և դարձնել նրան մաքրասէր, ինչպէս ջուլհակութիւնը։ Ես պատրաստ եմ օժանդակել թէ ունեցած գիտութիւնովս, թէ գործիքներով, հաւաքած նմուշներով և նկարներով։ Վերջապէս սիրով կը թարգմանեմ մի լաւ դասագիրք, մեզ հայերիս համար այդ թարգմանութիւնը դժուար չէ, որովհետև մեր լեզուն հարուստ է ամեն տեսակ ջուլհակութեան վերաբերեալ տեխնիքական խօսքերով։

Մ. Օ.

«TIMES» ԵՒ ԲԱԳՈՒԻ ԴԷՊՔԵՐԸ

II

Հիմնվելով իր թղթակցի Բագուից և Շուշուց հաղորդած տեղեկութիւնների վրա, որոնց մէջ ընդարձակ տեղ է տրված հայ յեղափոխական կազմակերպութիւններին և որոնք պարբերաբար թարգմանված և հրատարակված են արդէն «Մշակում», «Times» իր սեպտեմբերի 23 համարում մի մեծ խմբագրական առաջնորդող է տպել Կովկասի դէպքերի և յատկապէս հայոց մասին, որի մէջ մեղադրված են թէ ռուս կառավարութիւնն և թէ հայ յեղափոխականները։ Լրագիրը զարմանում է, որ մի համաշխարհային արդիւնաբերութիւն ի վաղուց դրվել է այնպիսի պայմաններում, որ կառավարութեան հսկողութեան տեսակէտից կարծես թէ նա՝ այդ արդիւնաբերութիւնը գտնվում է ոչ թէ մի քաղաքակիրթ պետութեան մէջ, այլ Սահարայի անապատներում։ «Իրօք, ասում է նա, ռուս պաշտօնեաների քաղաքականութիւնն է այս վիճակի բորբոքիչ տարրերից մէկը»։

Խօսելով բանւորական շարժման հեղինակների և առանձնապէս հայ յեղափոխականների մասին, խմբագրութիւնը՝ հիմնվելով Բագուի իր թղթակցի տեղեկութիւնների վրա, գրում է.

—«Բանւորական կուսակցութիւնը՝ Բագւում, որ վերջին տարիներս շատ անգամ իր ոյժը զգացնել է տվել, անդամներ ունի բոլոր տեղերից, բայց ըստ երևոյթին նրա կառավարողները գլխաւորապէս հայեր են։ Հընչակեանները հետզհետէ աւելի և աւելի թողել են իրանց նախկին ազգայնական ծրագիրը և ընդունել են յեղափոխական և տէրօրիստական տիպի սօցիալիզմը...։ Բագւում, ուրեմն, տեղական և կրօնական թշնամութիւնը իսկապէս երկրորդական դեր է կատարում համեմատաբար այս սօցիալական յեղափոխութեան, որ գրաւել է իր շուրջը բոլոր միւս դժգոհ տարրերը և նրանց գործածել է դրամագլխի և կարգ կանոնի դէմ եղած զգացմունքն աւելի դառնացնելու»։

Հայոց եկեղեցական կալուածների գրաւման և դրա հետևանքի մասին խօսելուց յետոյ, Times շարունակում է.

«Կոմս Վորոնով Դաշկովի իշխանութեան ներքոյ՝ խաղաղեցուցիչ միջոցներ ձեռք առնվեցան, որով, ինչպէս երևում է, հայերի մեծ մասը գոհ մնացին։ Բայց Ռուսաստանը, ոչ բոլորովին վստահ հաշտութեան մասին, իր դրացի Թիւրքիայից փոխ է առել սրա մէթօդը և շահագործել է հայերի և թաթարների մէջ եղած թշնամութիւնը։ Խաղաղութեան զուարճալի բացակայութեամբ, նա դրդել է մահմեդականներին քրիստոնեաների դէմ և որովհետև իր զինուորական ոյժերը անբաւական էին կարգը պահպանելու, ուստի հրապարակը ազատ է մնացել երկու ցեղերի պատերազմի համար...»։

«Մեր թղթակիցը պատմում է, թէ հայերն էին Բագուի յեղափոխական շարժման թէ շարքերը լցնողները և թէ առաջնորդները և եթէ հնարաւոր է մի կողմի համար հաստատ կերպով ասել թէ նա է եղել յարձակման սկզբնապատճառը, այդ մասին հայոց դէմ զօրաւոր վկայութիւն կայ։ Նրանցից ոմանք, անկասկած, պարզապէս մտել են մի կոյր կռուի մէջ ընդդէմ ստացուածքի և կարգ կանոնի, բայց իրանց հետ քշել տարել են նաև շատերին, այն յոյսով թէ շարժումը կարող է վերջանալ թաթարներին արմատախիլ անելով։ Հաւանականաբար այդ մի խաբուսիկ յոյս է, որովհետև եթէ կայ մի ցեղ, որին ռուսական բիւրօկրատիան իսկապէս չէ սիրում, այդ՝ հայերն են, որոնք անժողովրդական են դառել յետադիմական դասակարգերին՝ այն թուականից, երբ մի խումբ հայ բարենորոգիչներ, ինչպէս Լօրիս-Մելիքով և Լազարեվ առանձնապէս արժանացան Աղէքսանդր Բ. ի շնորհներին։ Եթէ ռուսները պէտք ունենան այդ երկու ազգերից մէկը զոհելու, թաթարներին չէ, որ նրանք կը զոհէին։ Ռուսները կարող են ասել թէ հայերը իրանք են մեղաւոր իրանց գործերի հետևանքների համար. արդարև ճշմարտութիւն կայ մասամբ, բայց նրանց համար, որոնք ուշադրութեամբ հետևել են Ռուսաստանի ներքին քաղաքականութեան, այդ մեղադրանքը աւելի քան մակերևոյթական պէտք է երևայ։ Հայերը՝ Եւրոպայի վաճառականները, աքսորականներն են և զարմանալի չէ, եթէ նրանք ամենքի դէմ են գնում։ Նրանք գիտեն, որ քաղաքակիրթ և քրիստոնեայ պետութիւններից ոչ մէկը իր մատը չը բարձրացրեց նրանց պաշտպանելու և օգնելու համար, կ. Պօլսի կոտորածներից յետոյ։ Նրանք գիտեն, որ իշխան Լօբանօֆն էր գլխաւոր պատճառը Եւրոպայի անտարբերութեան, այդ պարագայում։ Կարող ենք ուրեմն զարմանալ, որ հայերը անձնատուր են եղել յեղափոխական պրօպագանդայի և առանձնապէս քիչ խղճահարութիւն են ունեցել նոյնը ռուսական պետութեան մէջ էլ տարածելու։ Ռուսաստանը անցեալում բաւական լիովին ցոյց է տուել նրանց, թէ շատ քիչ է հոգում նրանց կեանքի և ազատութեան մասին և նա Կովկասում խաղաղութիւն ձեռք չի բերի, մինչև չի յարգի նրանց իրաւունքները և ուրիշներին էլ չի յարգել տայ»։

Մենք դիտմամբ առաջ բերինք «Times»-ի այս առաջնորդող յօդուածը գրեթէ ամբողջովին, որպէսզի հնարաւորութիւն տանք մեր ընթերցողներին ծանօթանալու եւրոպական առաջնակարգ մամուլի հայեացքի հետ մեր երկրի վերջին անցքերի մասին։—Այդ յօդուածը մի կատարեալ մեղադրական ակտ է, ի մէջ այլոց հայ յեղափոխական կազմակերպութիւնների դէմ, որի հիմքը կազմում են նոյն Times-ի սխալական թղթակցութիւնները։ Բայց միևնոյն թղթակիցը 2 օր յետոյ մի ուրիշ նամակ է ուղարկել Բագուից մի և նոյն նիւթի վրա, բայց արդէն տարբեր ոգով գրված. հայ յեղափոխականների դերը աւելի ճիշտ է նկարագրված։ Կարծում ենք թէ, եթէ Times իր այդ առաջնորդողը գրէր 2 օր վերջը, փոքր ինչ տարբեր կերպով կը պատկերացնէր իրերը։ Հետևեալ անգամ կը հաղորդենք Բագուի այդ երկրորդ թղթակցութեան բովանդակութիւնը։

Ս.

«LE JOURNAL» ԵՒ ԿՈՎԿԱՍԻ ԴԷՊՔԵՐԸ

II

Հոկտեմբերի 6-ի համարում, ուր տպված է և Շուշի քաղաքի պատկերը, լրագիրը տալիս է պ. Գ. Բերտրանի հեռագիրը Փոխարքայի շնորհած ունկնդրութեան և նրա հետ ունեցած խօսակցութեան մասին։

Նկարագրելով ընդունելութեան արտաքին կողմերը, պ. Բերտրան ասում է, որ ինքը դիմեց Փոխարքային և խնդրեց նրան բացատրել իր հեղինակաւոր կարծիքը դէպքերի բնաւորութեան մասին։ Փոխարքան առանց վարանելու պատասխանեց.

—Յուզմունքի երեք օջախներ կան՝ Բագուն, Քութայիսը և Գանձակը։ Բագւում պէտք է կազմակերպել մի լաւ ոստիկանութիւն և յանձնել զինուորական ու քաղաքացիական իշխանութիւնը մի քաղաքապետի. այդ արդէն որոշված է, ինչպէս և Պետութեան ֆինանսական նպաստատուութիւնը՝ վիշկաների վերանորոգումը ապահովելու համար։ Քութայիսում, հաւանական է որ ազգաբնակութիւնը, որ բաւական զարգացած է կրթութեամբ, չարամիտ ազդեցութիւնը կը թօթափէ իրանից։ Գանձակում և Երևանում շարժումը դադարելու վրա է, շնորհիւ այնտեղ Նապոլէոնի ձեռք առած միջոցների։

—Արդեօք Թիֆլիսում գոյութիւն չունի՞ մի խոր ճգնաժամ և կարծում էք, Ձերդ Գերազանցութիւն, որ Քութայիսում տարածված հարիւրին ութսուն տոկոս գրագիտութիւնը մի մեծ երաշխաւորութիւն կը լինի վրացիական պահանջների դէմ։

—Չը կայ վրացիական սեպարատիստ շարժում, վերսկսեց իր մեղմ ձայնով Փոխարքան։ Վրացիները ունեն այն կատարեալ գիտակցութիւնը, որ ռուսական տիրապետութիւնը նրանց միակ պաշտպանութիւնն է կազմում Թիւրքիայի և Պարսկաստանի մուսուլմանների դէմ։ Ոչ, չը կայ սեպարատիստ շարժում, այլ անջատ ապստամբութիւններ, որոնք տարածվել են, շնորհիւ զօրքի սակաւութեան Կովկասում։ Այդ անխոհեմութիւնը այժմ ուղղվում է և, մենք զօրքի 2-րդ կորպուսը զէնքի ենք կոչում այստեղ։ Այդ նախազգուշութիւնները պէտք է համընթանան ռեֆօրմների հետ։ Կովկասի վարչութիւնը հեռատես չէ եղել, մենք կրում ենք սխալների և զանցառութիւնների պատիժը, բայց այս րոպէիս նոր տնօրէնութիւններ են մշակվում։ Կովկասը կը ստանայ զէմստվօ և երդուեալների դատարան։

—Ուրեմն, Ձերդ Գերազանցութիւն, Թիֆլիսի ճգնաժամը և մուսուլմանական խռովութիւնն են կազմում ձեր սաստիկ մտահոգութիւնների առարկան։

—Չը կայ, պարոն, պանիսլամական շարժում, այլ մուսուլմանների և քրիստոնեաների անտագօնիզմ (հակառակութիւն)։ Մուսուլմանները, որ առաջ այս երկրի տէրերն են եղել, երկար ժամանակ համարում էին հայերին իրանց ստրուկները. արդ, վիճակը կերպարանափոխվել է. հայերը, շատ աշխատասէր, շատ ինտելիգենտ՝ ձեռք են բերել ակնյայտնի տնտեսական գերակշռութիւն։ Նախանձի զգացումը, գրգռված ֆանատիկոսութեամբ առաջ է բերել կռիւներ, որ պէտք է խաղաղացնել։ Պարսկական սահմանագլխի վրա պարզած միքանի կանաչ դրօշակները չեն ար-

---

հասնում է դրսի կարմիր լոյսը, իսկ նա խաւար է փնտրում, որ աչքերը ոչինչ չը տեսնեն, մանաւանդ մարդկային դէմքը, որից գարշում է ու դողում։ Խաւար չը կայ, արիւնագոյն լոյսը ողողել է ամեն ինչ, սոսկումն ամեն տեղ է, կենդանին ճչում է, մլավում, վերստին վազում է դէպի լուսամուտը, չանգռում է և աշխատում է դուրս ընկնել։ Յետ, յետ դժբաղդ արարած, կծկվիր ոտներիս տակ ու լռիր... դրսում զարթնել է գազանը, երկոտանի և անգութ, ատամներով պատառոտում է իր նմանների միսը, զզւելի, ձայն մի հանիր, ամենքի ուղեղի տեղ գանգերի տակ կուպրն է, բարկ ու թունոտ, որ եռում է ու պղպջում. ականջ դիր, ոճիրը քրքջում է խուլ ելևէջներով, իսկ շները ծով արիւնից ու սոսկումից խելագար, փախչում են դէպի անտառները պատմելու գայլերին, բորենիներին թէ մարդը արիւն է խմում ճիշդ իրանց պէս և եղբայրական ողջոյն է ուղարկում նրանց։

...Երկու օրից ի վեր կոյր ծերունին այնտեղ պառկած է լայնարձակ և ամայի փողոցի հէնց կենտրոնում և կարծես ուխտել է այդպէս մնալ անշարժ մինչև իմանայ, թէ ինչու ապրեց և ինչու մեռաւ։ Ուռած, այլանդակ ու անհոգին՝ նա նայում է երկնքին իր երկու սև խոռոչներով, ուր լճացել է մուգ արիւնը և ծեր ու նօսր ատամները բացած՝ ծիծաղում է անհուն ծիծաղով։ Իր շրջապատն է հեգնում, թէ ժպտուն երկինքը, յայտնի չէ, բայց անկասկած է, որ նա ծիծաղում է, գիշերն՝ աստղերին, ցերեկը՝ արևին։

Իմ ուշադրութիւնն ամբողջապէս գրաւում է նրա ուռած փորը, որ բլրի պէս վեր է ցցվել և մտածում եմ, որ եթէ թմբուկ հարեն, այդ փորը անհոգին աղմուկ կը հանի։ Ծիծաղս գալիս է, որ ծերունին թմբուկ է դարձել, և յանկարծ ինձ թւում է, որ ինքն էլ նրա համար է ծիծաղում, միտքս հասկացել է։ Կուզէի, որ նա յանկարծ իր այդ անհոգին փորով ոտքի ելնէ, և ինքը թմբկահարի սեփական փորի վրա, թմբկահարի և վազվզի փողոցներով իր շուրջը հաւաքած բոլոր ոռնացող շներին. բայց թէ վերկենայ, աչքերս կը ծածկեմ... մահը երբէք աւելի հրէշաւոր ու այլանդակ չէ կարող լինել։ Ահա մի շուն մօտեցաւ նրան, մի ծեր ու քոսոտ շուն, գուցէ միակը, որ անկարող է գտնվել հեռանալ մարդու երեսից, նա զանդաղութեամբ բարձրացաւ ծերունու փորի վրա՝ առաջացաւ դէպի գլուխը, ատամները բացեց. նրանք ծիծաղում են իրար։ Յանկարծ շունը վար թռաւ, կարծես դիակը ցած շպրտեց նրան. կենդանին պտոյտ պտոյտ արեց դիակի շուրջը, հոտոտեց ու հեռացաւ յետ յետ նայելով, ասես վախենում էր, չը լինի թէ յանկարծ վեր կենայ ու ետևից հասնի։ Բայց ծերունին չը վերկացաւ. նա մնաց դարձեալ մենակ լայնարձակ փողոցում, և ծիծաղում էր երկնքին անհուն ծիծաղով։

...Նա վազում է ինչպէս մրրիկ, այն կինը և բազուկների վրա տանում է մի փոքրիկ երեխայի դիակ։ Իր երկար ու սև մազերը քամուն տուած, նա վազում է ու քրքջում. Նա ծիծաղում է ծառերին, քարերին, տներին, շներին և մանաւանդ դիակներին։ Ուռած ծերունու առաջ նա աւելի երկար կանգ առաւ և ձեռքի փոքրիկ դիակը մեկնեց նրան ծիծաղելով, ապա ոտքով խփեց նրա անհոգին փորին ու փախաւ քրքջալով։ Հրապարակի մէջտեղում նա ցած դրեց իր բեռը, յետ յետ քաշվեց և սկսեց պտոյտներ գործել։ Նա պարում էր մանկան պարը.

«Նա-նա ջան, նա-նա, հէնց նոր մորթեցին,
ծիծ էի տալիս,
«Ծիծ ուտող գառան միսն, անուշ կը լինի,
ջան նա-նա, նա-նա,
«Ասի, թողէք, որ մի քիչ էլ մեծանայ, Զատիկ է գալիս,
«Չէ, ասին, մորթենք, ծիծ ուտող գառան
միսն անուշ կը լինի, ջան նա-նա նա-նա։
«Վզին նարօտ կայ, մի կարմիր նարօտ,
նրանք կապեցին,
«Տեսէք, մատաղ է իմ կարօտ գառը, ջան
նա-նա, նա-նա.
«Հէնց նոր մորթեցին անուշիկ բալէս, ծիծ
էի տալիս,
«Ծիծ ուտող գառան միսն անուշ կը լինի,
մատաղ է բալէս, ջան նա-նա, նա-նա»...

Երեխայի ձիւնաթոյր, փոքրիկ մարմինը ընկած է ամայի հրապարակի վրա ինչպէս երկնքից պոկված ամպի մի կտոր, և խելագար մայրը՝ կուրծքը բաց, մազերը հովին տալով, անվերջ պտոյտներ է գործում նրա շուրջը մրրկի պէս, պարում է ու քրքջում, պարում է ու երգում։ Եւ այրված տները իրանց լուսամուտների սև խոռոչներով նայում են և պատերի տակ ընկած դիակները ասես կծկվում են ու փսփսում այդ մօր ձայնից, որ իր մորթված զաւակի՝ մահն է պարում։

... Որո՞տ, որո՞տ, անհոգին որոտ... զանգը զրնգաց ինչպէս պղնձէ զանգակ, աչքերիս մէջ փայլատակում են օձապտոյտ կայծակներ, երկար, անվերջ։ Եւ յանկարծ տներն էլ, ծառերն էլ, քարերն էլ, սկսեցին պարել այն կնոջ պէս. խելագար թափով, կայուն ու հաստատուն էլ ոչինչ չը կայ, իմ շուրջն ամեն ինչ շշմեցնող արագութեամբ, խուլ ժխորով դառնում է անվերջ. ցնո՞րք է, ցնո՞րք է... կնիկ, իմ ընկեր, ի՞նչ ցուրտ, ես դողում եմ... երկրագունդը սառեց, տես, սառցի մի հսկայական գունդ, նա փայլում է արևի տակ ցուրտ ճառագայթներով, շրջաններ է անում անհունութեան մէջ... ամեն ինչ սառեց, ո՞ւր է մեր երեխան, սառեց... ցնո՞րք է, ցնո՞րք է... մեռնում եմ... սուտ շատ ես գնել, պառաւը խաբել է... կարապները խելագար... լիճը թունաւոր...

Ա. Ահարոնեան

ցարացնում ծանր մտահոգութիւնները այդ մասին:

—Ես տեսնում եմ, Ձերդ Գերազանցութիւն, որ բացի Թիֆլիսից, դուք ոչ մի ուրիշ տեղի մասին մեծ մտատանջութիւն չունէք:

—Չը կայ վրացական սեպարատիստ շարժումն, չը կայ մուսուլմանական շարժումն, չը կայ հայկական շարժումն. բայց կայ միջազգային յեղափոխական ազդեցութիւն, որ իր պրօպագանդայի համար ծառայեցնում է անկարգութեան բոլոր տարրերը և որը օգուտ է քաղում բոլոր հիւանդութիւններից: Ազգաբնակութիւնները, իրանց մասսայով, ամբողջով տեղեակ չեն նպատակին. սակայն, ես չեմ կասկածում, որ Հայերը այսուհետև կունենան մի անպարսաւելի վարմունք: Մինչև այն րօպէն, երբ բռնութեան միջոցներ ձեռք առնվեցին նրանց դէմ, Հայերը Թիւրքիայում էին կենտրօնացրել իրանց բոլոր ջանքերը, իսկ այժմ, երբ նրանց վերադարձնում են իրանց եկեղեցական և դպրոցական գոյքերը, ես համոզուած եմ, որ կարելի է վստահ լինել նրանց խոհեմութեան և քաղաքական ոգու վրա: Մենք թոյլ չենք տայ, որ նրանք մտնվեն մուսուլմաների թշնամութեան, և մենք որոշել ենք ամենուրեք մուսուլման և հայ ոստիկանական պաշտօնեաների տեղ դնել ռուս պաշտօնեաներ, որպէս զի անկողմնապահութեան երաշխաւորութիւնը ապահովված լինի»:

Այստեղ Թղթակիցը կցում է, որ ինքն իր կողմից հարկ չը տեսաւ շեշտել և ոչ մի խօսքով թէ Փոխարքայի այդ խօսքերը որքան դատապարտում էին այն հայատեաց քաղաքականութիւնը, որ ամբողջ հինգ տարի տիրեց Կովկասում և նրա որոշումը՝ փոխարինել մուսուլման և հայ պաշտօնեաները ռուսներով, որքան նպատակայարմար էր, որովհետև նա թւում է մուսուլմաններից մի առանձնաշնորհութիւն, որից նրանք բացառիկ օգուտներ էին քաղում:

Ապա մի քանի խօսք ևս ասելով Թիֆլիսի անցքերի մասին, Փոխարքան եզրափակեց իր կարծիքը այսպէս.

«Լրագիրները չափազանցնում են: Կովկասի դրութիւնը ծանր է, շատ ծանր, բայց նրան աւելի ևս ծանրացնում են: Կրիտիկական Թուականը կը լինի հոկտեմբերի 15-ը, երբ կը լինի նոր զինուորների կոչը: Այս հոկտեմբերի 15-ին կարելի կը լինի չափել յուզմունքի հետևանքները»:

ԹԱՏՐՈՆ ԵՒ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

(«Կարմիր Համազգեստ» պիեսը հայկական բեմի վրա)

Հինգշաբթի, հոկտեմբերի 5-ին, Ներկայացվեց հայկական բեմի վրա Բրիօյի «Կարմիր Համազգեստ» պիէսը 4 արարուածով:

Այդ պիէսը ներկայացվել է անցեալ տարի և դիտողները շատ քիչ բացառութեամբ անցեալ տարվայ անձերն էին:

Պիէսը լավում էր ոչ առանց հետաքրքրութեան և հասարակութիւնը հետևում էր պիէսի գաղափարի զարգացմանը:

Յարութիւնեան, որ կատարում էր քննիչ Մուզօնի դերը, ընտելացել էր ներկայացած տիպին և խաղում էր բնական, բայց տեղ տեղ, օրինակ, երբ նա խօսում է աւագ պրօկուրօրի հետ իր յանցանքի մասին, չափազանցութեան է հասնում իր անձնապաստանութեան մէջ. ճիշտ է, Մուզօնը իրան ուժեղ է զգում, որովհետև ունի կողմնակի պաշտպաններ, բայց և այնպէս բանը այնտեղ չէ հասել, որ նա արհամարհանքով և կիսածաղրով խօսէ աւագ պրօկուրօրի հետ: Յարութիւնեանի խաղի ամենալաւ կտորը երկրորդ գործողութեան մէջ էր քննութեան գործավարութեան ժամանակ:

Արելեան, որ աջող կատարեց Էջապարի դերը, մանաւանդ բնական էր վերջին գործողութեան մէջ, երբ նա խօսում է իր կնոջ հետ անցեալի մասին, նրա կատարած յանցանքի խաբէութեան մասին և վերջ ի վերջոյ վճռում բաժանվել կնոջից:

Տիկին Սիրանոյշը Ժաննետայի դերում տիպիքական էր: Նրա Ժաննետան հոգեբանական մի ամբողջութիւն էր, հիանալի իր հակասական վիճակի մէջ և սքանչելի իր ցասման և բողոքի րօպէներում:

Զարիֆեան ընդհանուր պրօկուրօրի դերը կատարեց մեծ աջողութեամբ: Դերը փոքր էր բայց կարևոր: Զարիֆեանին աջողվեց տալ ներկայացրած անձին արժանաւորութիւնը և տիպին բնորոշ արտայայտութիւնը:

Պետրոսեան խելացի կատարեց Վագրէի դերը, բայց նա Վագրէի տիպի մէջ աւելի մեծ տեղ է տալիս մտատանջութեան և վշտին, քան նրա խղճի մաքրութեան և հերոսական բնաւորութեան, որոնք պէտք է ցոլանան բաւական ուժեղ կերպով:

Անսամբլը լաւ էր:

Հասարակութիւն կար բնական մեծ քանակութեամբ:

Սիրող

ՆԱՄԱԿ ԱԼԷՔՍԱՆԴՐՕՊՕԼԻՑ

Ամսիս 4-ին տեղի ունեցաւ այստեղ քաղաքային հիւանդանոցի բացումը քաղաքային վարչութեան և դումայի ձայնաւորների ներկայութեամբ:

Քաղաքագլուխը համառօտ ճառով բացատրեց այսպիսի մի բժշկական հիմնարկութեան կարևորութիւնը Ալէքսանդրօպօլի համար և այն առանձին հոգատար վերաբերմունքը, որ քաղաքային ինքնավարութիւնը ցոյց է տուել ընդհանրապէս ազգաբնակութեան առողջացման, նրա սանիտարական դրութիւնն ու ֆիզիքական բարեկեցութիւնը բարձրացնելու, մասնաւորապէս ներկայ հիւանդանոցի բացման նկատմամբ:

Հիւանդանոցը, որը ունի առ այժմ 10 մահճակալ և 1500 ր. նուիրատւութիւն (վերջինս եղբ. Սէյլանեանների կողմից), բաղկացած է, ինչպէս երևում է նրա 1904—1905 թ. նախաշուական աղիւսակից, թերապեվտիկ (բժշկական) և անդամահատական (խիրուրգիկ) բաժանմունքներից: Նրա տարեկան ծախսը կազմում է 6080 ռ. որը գործադրվում է հետևեալ կարգով. 1) հիւանդանոցի կառավարիչ բժշկին՝ 1000 ր., 2) մանկաբարձ-ֆելդշերուհուն՝ 450 ր., 3) երկու ֆելդշերներին՝ 600 ր., 4) հիւանդապահին՝ 144 ր., 5) ծառայողին՝ 144 ր., 6) խոհարարին 180 ր., 7) ծառային՝ 144 ր., 8) բնակարանավարձ՝ 800 ր., 9) վառելիք և լուսաւորութիւն՝ 350 ր., 10) տասը հիւանդների, 4 ծառայողների և հերթապահ ֆելդշերի համար պաշարեղէն, հաշւելով իւրաքանչիւրի համար 25 կոպ.—1370 ր., 11) դեղօրայք՝ 500 ր., 12) անդամահատական գործիքները սրբելու համար—50 ր., 13) լուացքի՝ 144 ր., 14) ննջեցեալներին թաղելու 100 ր., 15) բժշկական պարբերական հրատարակութիւններ բերել տալու համար՝ 44 ր., 16) դիւանական ծախսեր՝ 60 ր.: Ընդամենը՝ 6080 ր.:

Նոյն օրը, այսինքն հոկտեմբերի 4-ին, երեկոյեան տեղի ունեցաւ քաղաքային դումայի նորընտիր ձայնաւորների երկրորդ հերթական նիստը քաղաքագլուխ պ. Գեղամ Տէր-Պետրոսեանցի նախագահութեամբ, որտեղ մի քանի ընթացիկ հարցերից յետոյ, կատարվեցին մի շարք ընտրութիւններ գաղտնի քուէարկութեամբ: Քաղաքային կանոնադրութեամբ 120 րդ յօդուածի համաձայն նախագահ ընտրվեց պ. Յովակիմ Բուդաղեանցը (երդուեալ հաւատարմատար), որը՝ պաշտօնապէս հաստատվելուց յետոյ՝ պէտք է նախագահէ քաղաքագլխի, քաղաքային վարչութեան անդամի և այլն ընտրութիւնների ժամանակ:

Առևտրական դպրոցի համար ընտրվեցին հետևեալ 7 հոգաբարձուները՝ պ.պ. Գեղամ Տէր-Պետրոսեանց (քաղաքագլուխ), բժ. Գուլբենսկի (գաւառական բժիշկ), Յ. Բուդաղեան, Կ. Խալաթեան, Աս. Իսահակեան, բժ. Տ. Մակարեան և Յ. Տէր-Յարութիւնեան:

Հետևեալ հերթական նիստին ընտրվելու են 6 հոգաբարձուներ և օրիօրդաց ուսումնարանի համար:

Ս. Իսահակեան

ՆԱՄԱԿ ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏԻՑ

Սեպտեմբերի 19-ին

Չը նայած, որ Վաղարշապատը զուտ մի հայկական գիւղաքաղաք է, չունի ոչ մի Թուրք բնակիչ և շրջակայող Թուրք գիւղերը աննշան են, այնպէս որ մենք ազատ ենք Թրքական յարձակումներից: Բայց միւս կողմից գիւղը ահ ու դողի մէջ է, հանգստութիւն չունենք:

Սեպտեմբերի 28-ին, երեկոյեան ժամը 6-ին, կօզակ պատրուլները, գիւղից 14 վերստի վրա, իրանց այգիները գնալիս՝ սպանեցին երկու անմեղ մարդիկ, մէկը 5, իսկ միւսը 1 գնդակով: Դեռ սպանութեան պատճառը ու ոճրագործը յայտնի չեն:

Հրացանի ձայնին դուրս են թափվում պահականոցից մնացեալ պատրուլները և յարձակվում են վայրենաբար անցնողների, հասարակաց պարտէզում զբօսնողների վրա, չը խնայելով նոյն իսկ կանանց, սկսում են անխնայ ծեծել և հայհոյել:

Բարձրաստիճան ծառայողներից մէկը առանց կարմրելու գոռում էր «խփեցէք տղերք»: Գոնէ պատրուլը այս դէպքում խելօք գտնվեց և հրացան չարձակեց: Մի անմեղ և ոտքերից ռեվմատիզմով տկար մարդու այն աստիճան վայրենաբար թակել են, որ նրա դրութիւնը անյուսալի է:

Ահա մեր դրութիւնից մի փոքրիկ նմուշ:

Այսօր ժողովվեցինք գիւղական դատարան, ուր և հրաւիրեցինք մեր գաւառապետ պ. Լեմբերմանին, որը մի բարի, ազնիւ և շիտակ անձնաւորութիւն է, յայտնեցինք մեր բոլոր ցաւերը և բողոքները: Նա խոստացաւ անմիջապէս միջոցներ ձեռք առնել: Սպասենք և յուսանք: Հայի միակ յոյսը մնացել է նրա վրա:

Երէկ, ինչպէս լսում ենք, լճի ափից վերադառնալիս, առանց մի որ և է պատճառի, զինուորները մի քանի ապտակով փշուր փշուր են անում Հմայեակ վարդապետ Ջոհրաբեանցի ակնոցները:

Այգեկութը սկսել է: Մեր բարեխիղճ գնողները, օգտվելով հանգամանքից, էժան են հաւաքում:

Գ. Աղաշտեանց

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

Հոկտեմբերի 5-ին

Ժողովրդական առածն ասում է «սևին սապօնը ինչ կանի, խևին խրատը»: Լրագիրներում միշտ կարդում ենք հայ-Թուրքական արիւնալի ընդհարումների մասին, թէ խաղաղարար կօմիտէ է նշանակվել այս ինչ տեղը ընդհանուր աղէտը մեղմացնելու նպատակով, մի ուրիշ տեղ հայ և Թուրք հոգևորականութիւնը ձեռք ձեռքի տուած թափօրներ են կատարում շուկաներում և հաշտութիւն քարոզում, երրորդ տեղը զօրք է միջամտում և թնդանօթի ահով խաղաղեցնում և այլն և այլն: Բայց թէ այդ տեսակ հաշտութեան ձևերը ո՞րքան օգուտ տուեցին մեր յետ ընկած անկիւններում—կորած մոլորած գիւղերում և թէ մեր դրացի Թուրք տարրը ինչպէս է հասկանում հաշտութեան բառի իմաստը, այդ ցոյց կը տան հետևեալ փաստերը:

Թէև վերջին ընդհարումներից յետոյ՝ Նախիջևանի, Շուշու և Բագուի պէս մեծ դէպքեր չեն եղել, բայց ժողովրդի ներքին յուզումը ու անվստահութիւնը դեռ շարունակվում է մեղանում: Թազա գիւղ կոչված հայաբնակ գիւղը, շրջապատված լինելով Թուրք գիւղերով, գտնվում է Երևանի քթի տակ—մօտաւորապէս 8 վերստ դէպի հարաւ, որը, ինչպէս լսեցինք, ընդհարում է ունեցել իր հարևան Թուրք գիւղի հետ: Երկու հարևան գիւղերը երկար ժամանակ իրար հետ ապրած՝ ոչինչ տեղ են դրել փետրվարեան արիւնալի օրերը. մէջք մէջքի տուած երկու այլակրօն հարևաններ, ինչպէս եղել են հնումը իրանց պապերը այնպէս էլ իրանք գնացել են նոյն շաւղով մինչև օրս «հարակաշ»—ընկերովի «չալթուկ»—բրինձ են ցանել գարնանը: Ամսիս մէկին Թուրքերը կամեցել են վերոյիշեալ չալթուկը տանել իրանց գիւղը ու այնտեղ ծեծել. իսկ հայերը արգելել են այդ պատճառաբանելով, որ մենք վախենում ենք, չենք գայ ձեր գիւղը: Սկզբից խօսքով և ապա հրացաններով զինված Թուրքերը գիւղից գալով յարձակվել են հայերի վրա և գնդակներ արձակել: Իսկոյն չորս հայ ձիաւոր գալիս են Երևան և պատմում են պ. գաւառապետին դէպքի մասին. իսկ գաւառապետը, ինչպէս լսեցինք ուղարկել է պրիստաւին խաղաղացնելու: Բարեբաղդաբար կռիւը շուտով վերջանում է. ինչպէս պատմում են, մարդկանց զոհեր չեն եղել, բացի մի վիրաւոր Թուրքից ու մի ձիուց. իսկ Թուրքերը քշել տարել են հայերից 7 հատ եզ:

Անցեալ ամսին Փարաքար կոչված հայ գիւղից, որը գտնվում է Երևանից Էջմիածին տանող մեծ ճանապարհի վրա, օրը ցերեկով դաշտից Թուրքերը փախցրել էին (ինչքան համարձակութիւն) մի հայի, որը մինչև այժմ անյայտ է:

Էջմիածնի գաւառի Բիւրական հայաբնակ գիւղի այգիներից օրը ցերեկով փախցրել են Թուրքերը երկու հասած հայ աղջիկ, որոնցից մէկը հրաշքով ազատվել է, իսկ միւսը դեռ չը կայ:

Նոյն գիւղի այգիների վրա յարձակվել են գողութեան նպատակով, բայց այդ չէ աջողվել նրանց:

Որքան կուզէք խրատէք, որքան կուզէք սպառնացէք, ինչպէս տեսնում ենք Թուրքը իր եղբայրասպան սուրը դժուար թէ դնէ պատեանը: Արդեօք չը կայ մի կարուկ միջոց, որ կարողանար մի կերպ հայ-Թրքական ընդհարումներին վերջ տալ և կեանքը մտնէր իր սովորական ընթացքի մէջ: Խեղճ գիւղացին փոխանակ իր այգեկութի և աշնան վար ու ցանքսի հետ լինելու, ստիպված է ոչ միայն տանից դաշտ չը դուրս գալու, այլ և ինքնապաշտպանութեան վրա մտածելու. իսկ եթէ գիւղացին այս տարի չը ցանէ եկող տարի ինչ պէտք է հնձէ...

Երևանը առ այժմ խաղաղ և հանգիստ դրութեան մէջ է, փողոցներում ման են գալիս թէ հետևակ և թէ ձիաւոր պահակներ. վերջինները փողոցով անցնող մարդուց ում որ ցանկանում են յաճախ խուզարկում են և զէնքերը խլում: Ժամը 10-ից քաղաքը մեռած դրութիւն է ստանում և փողոցները ամայանում: Ամեն երեկոյ զինուորական երաժշտական խումբը, գեներալ նահանգապետի հրամանի համաձայն, հերթով նուագում է ժամը 6-ից մինչև 8 և կէսը հասարակաց զբօսավայրում:

Այդ ժամանակ ամեն կրօնի և սեռի մարդիկ ազատ կերպով միասին զբօսնում են և իրանց յոգնած մարմին հանգստութիւն տալիս ու ազատ օդ ծծում:

Գ. Աղազադեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Շուշուց երէկ ստացանք հետևեալ հեռագիրը, որ տրված է հոկտեմբերի 7-ին, ցերեկվայ ժամի 2 ին և 57 րոպէին: «Գեներալ Տակայշվիլին արգելել է խճուղու ճանապարհով երթևեկել զինված խմբերով և խոստացել է լիակատար ապահովութիւն, մինչդեռ զինված Թուրքեր Շիրվանլարի մօտ խուզարկում են անցնող հայերին: Վերցրել են երկու ատրճանակ: Եւլախից եկող Ղասաբեանը երկու հրէաների հետ միասին բռնված են Աղդամի և կօզակների պօստի միջև երկու վերստ հեռու պօստից: Այդ բանը արված է իբր թէ Իսկանդար աղի հրամանով: Նրանք տարված են Ալի աղայի տունը խճուղու մօտ: Հարցափորձի ենթարկելուց յետոյ 15 զինված Թուրքերը արձակել են հայերին, խօսք վերցնելով որ վերջիններս ոչ ոքի չեն պատմի եղելութեան մասին»:

—

Այսօր, հոկտեմբերի 8-ին, կայանալու է Կովկասի Փոխարքայի խորհրդի նիստը մասնակցութեամբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ներկայացուցչի. այդ նիստում քննվելու է այն կարգն ու կանոնը, որոնցով պէտք է վերադարձվեն լուսաւորութեան մինիստրութեան գրաւած հայ լուսաւորչական դպրոցների կալուածներն ու գոյքերը:

—

Շուշի քաղաքի բնակիչ Աստուածատուր Օհանեանը մի ընդարձակ խնդրագիր է ներկայացրել գեներալ-մայոր Շիրինկինին: Այդ խնդրում նա նկարագրում է, թէ ինչպէս Թուրք կողոպտիչներ գլուխ ունենալով գիւղական տանուտէրին, քիչ էր մնում իրան սպանէին և ապա խնդրում, որ իրան օգնեն գտնելու իր երիտասարդ կնոջ՝ Գայանէի դիակը: Գայանէն սեպտեմբերի սկզբին մի քանի անձերի հետ օմնիբուսով մեկնել էր Շուշուց Եւլախ. ճանապարհին կառքի վրա յարձակվել են Թուրք աւազակներ և Գայանէն բոլոր ճամբորդների հետ միասին անյայտացել է:—Փոխարքայի հրամանով՝ Գանձակի զինուորական նահանգապետ գեներալ Տակայշվիլիին առաջարկված է. 1) անյապաղ միջոցներ ձեռք առնել իսկական և ոչ արտաքին ապահովութիւն հաստատելու Շուշուց Եւլախ տանող ճանապարհին, զօրքերով մաքրելով այդ ուղին Թուրք աւազակախմբերից. 2) անյապաղ զբաղվել սեպտեմբերի 1 ին Շուշուց մեկնած ճամբորդներին որոնելու գործով, մասնաւորապէս խնդրատու Օհանեանի կնոջը որոնելով, ամեն միջոց ձեռք առնելով գտնելու նրանց դիակները և գերված անձերին. 3) հաստատել յանցանքը և օրինական պատասխանատուութեան ենթարկել աւազակութեան մէջ մեղադրող գիւղական տանուտէրին. 4) նախազգուշացնել տեղական պրիստաւ Հուսէյին բէգօվին, որ եթէ որոշ ժամանակում յանցաւորները չը գտնվեն, ինքը կը հեռացվի պաշտօնից:

—

Հոկտեմբերի 4 ին գեն. Տակայշվիլին Գանձակից դուրս է եկել իր նահանգի զանազան գաւառները շրջելու:

—

Բագուի լրագիրները հաղորդում են, որ տեղական ոստիկանութիւնը նկատել է զէնքի գաղտնի փոխադրութեան մի քանի դէպքեր:

Այդ զէնքերն ու փամփուշտները բերվելիս են եղել Նիժնի-Նովգորոդից և Աստրախանից ձկան արկղներով և հակերով։ Եղել են դէպքեր, երբ միևնոյն արկղի մէջ և զէնք է եղել, և ձուկ։ Սեպտ. 27-ին, օրինակ, «Էվէլինա» շխունայում, որ կանգնած է եղել «Նադեժդա ընկ.» նաւամատոյցում, գտել և ձերբակալել են 4 մեծ արկղ փամփուշտ. ապրանքի Թղթերից երեւում է, որ այդ 4 արկղը, իբր ապակեղէն ապրանք, ուղարկվում էին Եւլախ կայարանը։

—

«Պետերբուրգի Հեռագրական Գործակալութիւնը» տալիս է հետեւեալ բազմախորհուրդ հեռագիրը Բագուից. «Փետրվարեան անցքերի դատաստանական նախնական քննութիւնը—412 հատոր, ուղարկված է պրօկուրօրի օգնականին»։—Ուրեմն 8 ամիս հարկաւոր եղաւ միայն նախնական քննութեան համար։ Իսկ քանի տարի կը տեւէ 412 հատորից հարկաւոր մեղադրական ակտը կազմելը, դատավարութիւնը, հնարաւոր վճռաբեկումները և այլն։ Ի՞նչպէս, չասել, որ ռուս բիւրօկրատիայի համար ժամանակը ոսկի է։

—

Թիֆլիսի ելէքտրական տրամվայի անօնիմ ընկերութիւնը վերջնական համաձայնութիւն է կայացրել Աւճալեան փողոցի ձիաքարշի գծի ընկերութեան հետ։ Անօնիմ ընկերութիւնը գնում է Աւճալեան գիծն իր բոլոր ստացուածքներով 300,000 րուբլու։

—

Բագուի տեխնիկական ընկերութիւնն իր վերջին նիստում վճռել է վերսկսել աշխատանքները. բայց այդ բանը համարելով դեռ ևս խիստ վտանգաւոր մարդկանց կեանքի համար, այդ պատճառով ընկերութիւնը մտադիր է առաջարկելու նաւթարդիւնաբերողներին պարտադիր ապահովագրութիւն մտցնել բանւորների և միւս ծառայողների կեանքի և գոյքի համար։—Բագւում վերջին անկարգութիւններից յետոյ ոճիրների Թիւը քանի գնում աւելանում է։

—

Գօրիսի հայերի 9 ներկայացուցիչները դիմել են Կովկասի Փոխարքայի օգնական գեներալ մայոր Շիրինկինին հետեւեալ հեռագրով. «Գաւառապետը Թուրքերի կողմն է և անկարգութիւնների սկզբից, փոխանակ անկողմնակալ վերաբերմունքի երկու կողմին էլ, նա իր անտակտ վարմունքով և խօսքերով, հայերին վախեցնելով, Թուրքերի մէջ համարձակութիւն զարթեցրեց։ Եայլաղաւորները, որոնց վրա սովորաբար ամեն ինչ բարդվում էր, արդէն անցել են, բայց անկարգութիւնները չեն դադարում։ Խոնարհաբար խնդրում ենք տեղափոխել գաւառապետին, որովհետև համոզված ենք, որ նրա հեռանալով անկարգութիւնները, հալածանքը մեր դէմ և Թուրքերին հայերի դէմ գրգռելը կը դադարէ ինքն ըստ ինքեան։ Այժմ մեր գաւառին սպառնում է զէնքը ձեռին պաշտպանել իր ընտանիքն ու յարկը, Թողնել իր խաղաղ զբաղմունքները և հանգիստ աշխատանքը, որովհետև պաշտպանութիւն չունի»։

—

Հոկտեմբերի 5-ի գիշերվայ ժամը 12 և կէսին Անդրկովկասեան երկաթուղու Չիատուրի կայարանում երկու անյայտ անձեր ատրճանակով սպանեցին կայարանի ժանդարմէրիայի աւագ ունտէր-օֆիցէր Վասիլէյ Դեբեվեանկինին։ Ժանդարմն էլ իր կողմից մահացու վէրք հասցրեց սպանիչներից մէկին, իսկ միւսը փախաւ անյայտացաւ։ Ժանդարմն իսկոյն մեռաւ։

—

Հիւսիսային Կովկասի Եկատերինօդար քաղաքում խառնակութիւններ են տեղի ունեցել։ Հոկտ. 3 ին, Թատրոնում, մի մեծ խումբ երիտասարդներ քաղաքական ցոյց կազմեցին և յեղափոխական երգեր երգելով՝ սկսեցին ցրել Թռուցիկ Թերթեր կամ պրօկլամացիաներ։ Թատրօնում գտնված հասարակութիւնը զարհուրած փախչում էր։ Ցուցարարներն աներեւութացան և չիմացվեց Թէ ովքեր էին։ Հոկտեմբերի 4-ին ցոյցը վերանորոգվել է քաղաքի փողոցներում։ Կողոպտել են զինավաճառի մի խանութ։ Ցոյցին մասնակցում են պահեստի զինուորներ, որոնց ղեկավարում են ագիտատորներ և ուսանողներ։ Անկարգութիւնները զսպելու համար զօրքեր են կանչված։ Ամբոխը զօրքերի վրա քարեր նետեց։ Զօրքերը դրան պատասխանեցին կրակով։ Ամբոխից վիրաւորվել են 3 հոգի,—2-ը ծանր, մէկը Թեթև։ Սաստիկ ծեծված են մէկ պրիստաւ և մի գօրոդովոյ։ Ցոյցը շարունակվում էր ամսի 4-ի երեկոյեան։ Հոկտ. 5-ին ցուցարարները Թափօրով, կարմիր դրօշակներ պարզած, երգերով, անարգել գնացին մինչև գերեզմանատուն, ուր Թաղեցին ամսի 4-ին վիրաւորվածներից մէկին, որ արդէն մեռել էր։ Քաղաքում տրամադրութիւնը բարձր կամ յուզված է։ Լուր է պտտում, որ ցուցարարներն արգելելու են պահեստի զինուորներ տանող գնացքը։ Երկու օր է քաղաքի մագազինները փակ են։ Տրամվայի շարժումը դադարեցված է։ Ամսի 5-ի ընԹացքում մի քանի անգամ փորձեր են եղել ցոյցեր կազմակերպելու, պահեստի զինուորներին գրգռելու և այլն, բայց անյաջող է անցել։ Կազակները վիրաւորել են ամբոխից 2 հոգու, իսկ ամբոխը քարերով վիրաւորել է մէկ ուրեադնիկի։ Գնացքը մեկնել է ամսի 5-ին, տանելով պահեստի զինուորներին։

—

Ստացանք Շուշու Փչացած հայերի օգտին, բժշկապետ Ց. Գասպարեանից մի hարիւր ռուբլի։ Ստացանք նաև Հաջի-Կաբուլ կայարանից, պ. Մարկոսեանից, այդտեղ հաւաքած տասն եւ երեք րուբլի, ի նպաստ վերջին աղէտներից Փչացած հայերի, Նպաստամատոյց յանձնաժողովին յանձնելու համար, որ և յանձնեցինք, 3) Պետրովսկու հայ հասարակութիւնից Արզումա Յարութիւնեանի և Աւետիս Միքայէլեանի ձեռքով հաւաքած 150 րուբ., 4) Մի ոմն 1 րուբ., 5) Զարջուից, Ներսէս քահ. Աբրահամեանի ձեռքով հաւաքած (առաջ. մասնաժող. յանձնելու համար) 275 րուբ., 6) պ. Սախավեանից (Րօստով) 5 ր., 7) Ասխաբադից, Նիկ. Սահակեանի ձեռքով մի փոքրիկ հացկերոյԹի ժամանակ հաւաքած 6 ր. 55 կոպ., 8) Մեծ-Ղարաքիլիսայից, տ. տ. Հեղինէ Արսենեանի և Քալի Մարկոսեանի ձեռքով իրանց ընկերակիցներից հաւաքած 21 րուբ., 9) Առաքել Ղուկասեանից (Աստրախան) 10 րուբ., 10) Ասխաբադից, Նիկ. Մարութեանի ձեռքով հայ մշակներից հաւաքած 25 րուբ. 25 կոպ., 11) Գր. Վարդանեանից (Եալթա) 1 րուբ., 12) բժ. Ա. Վարդանեանից (Ն. Ախտա) 10 րուբ., 13) ՂաԹարու պղնձահանքերում (Զանգեզ. գաւ.) մի քանի անձերից Սամսոն Մէլիք-Փարսադեանի ձեռքով հաւաքած 44 րուբ., 14) Ժմերինկայի Թուրքահայ բանւորներից Յովհաննէս ԱլԹիպարմակեանի ձեռքով հաւաքած 20 րուբ., 15) Կայինսկ կայար. (Սիբիրի երկաԹուղ.) Կ. Աղայեանի ձեռքով հաւաքած 62 րուբ., 16) Թէրմեզից, Շմաւոն Մելիք-Բարսեղեանի ձեռքով մի խումբ տիկիններից և երիտասարդներից հաւաքած 27 րուբ., 17) Շամախուց, Արշ. Ղուկասեանի ձեռքով հաւաքած 14 րուբ., 18) Քարվանսարա գիւղից (Գանձակի գաւ.) Աղաբէկ Մելիքսեդէկեանի ձեռքով հաւաքած 10 րուբ., 19) տիկ. Թագուհի Եկօնօմօպուլօից (Մայկօպ) 10 րուբլի։

—

Նախիջեանի աղէտի զոհերի օգտին ստացանք 1) Րօստովից Ղալասարցի Յովհաննէս Սարգսեանի ձեռքով հաւաքած 11 րուբ. 15 կ., 2) մի ոմն 1 րուբ., 3) Ն. Մարգեշանից՝ ա) Մելիք-Շահնազարեանից 3 ր. բ) Խ. Յարութիւնեանից 3 րուբ. գ.) Արտէմից 1 ր. 4) Բագուի Սալեանսկի գնդի հայ զինուորներից 21 րուբ. 5) Զատիկ Աղնաւուրեանից (Արդուին) 5 րուբ.

—

Պարսկաստանի արտաքին գործերի մինիստրը հեռագրով հարցրել է Բագուի պարսկական հիւպատոսին, Թէ արդեօք իսկապէս խաղաղութիւն է հաստատված հայերի և Թուրքերի մէջ։ Հիւպատոսը, ասում է «Каспій» լրագիրը, պատասխանել է, որ «խաղաղութիւնը վերականգնըված է, բայց յարաբերութիւնները լարված են»։

—

Մեզ հաղորդում են, որ Թիֆլիս գաւառի Լաստիսցիխէ անուանված կալուածքում հոկտեմբերի 4-ին գիւղացիները գիշերով յարձակում են գործում կալուածատէր Տիգրան Նուզզարեանցի տան վրա։ Հրացանաձգութեան ժամանակ սպանվեց, կրծքից վէրք ստանալով Նուզզարեանցը, իսկ կինը Թեթև կերպով վիրաւորվեց։ Սպանողները տարել են բէրդանի մի հրացան և 7 ր. փող։

—

Թիֆլիսի առաջին քաղաքային ապաստարանի կառավարչի տարեկան հաշւից երեւում է, որ անցեալ 1904 Թւականում ապաստարանում գիշերել են 28,865 հոգի։ 27,756 տղամարդ և 1109 կին։ Ըստ ազգութեան յաճախել են՝ ռուսներ՝ 12,217 տղամարդ և 682 կին, հայեր՝ 10462 տղ. և 39 կ., վրացիներ 3778 տղ. և 321 կ., Թուրքեր 301 տղ., գերմանացիներ 366 տղ., լեհեր 437 տղ. և 67 կ. և այլ ազգեր 149 տղ.։ Ամենից շատ յաճախողներ են եղել մշակներից, որոնց Թիւն է 13,984, յետոյ գործի անընդունակներից՝ 3867, ապա ծառաներից 3449, գրագիրներից 1447 և այլն։ Ապաստարանում գիշերել են նմանապէս 2 աշակերտ, 3 ուսուցիչ մի հոգևորական և այլն։

—

ԱԼԷՔՍԱՆԴՐՕՊՕԼԻՑ մեզ գրում են. «Այսօր, ամսիս 6-ին, հոգևոր իշխանութեան կողմից նշանակված յանձնաժողովը ընդունեց եկեղեցական կալուածները ցուցակագրութեամբ»։

—

ՂՈՒԲԱՅԻՑ մեզ գրում են, որ հայկական կոտորածները խոր տպաւորութիւն Թողին տեղի փոքրիկ հայ գաղութի վրա։ Բագուի առաջին կոտորածից մինչև այժմ փախել են մօտ 35 տուն ունևոր հայ՝ երկիւղի ազդեցութեան տակ։ Օգոստոսի վերջին եկան փոքր քանակութեամբ պլաստուններ, որոնք պահակախմբերի բաժանված անդադար շրջում են փողոցներում։ Խաղաղութիւնը քաղաքում դեռ չէ խանգարված։

—

ՍՏԱՒՐՕՊՕԼԻՑ մեզ գրում են. «Այստեղի հայոց եկեղեցական-ծխական հոգաբարձութեան ընտրութեան դէմ բողոք էր տրվել Աստրախանի Թեմական առաջնորդին, բայց վերջինս՝ ընտրութեան կանօնաւորութեան մասին գործակալ քահանայից բացատրութիւններ պահանջելուց յետոյ՝ արդէն հաստատել է նորընտիր հոգաբարձուներին։ Ուսումնարանն էլ մի համեստ հանդէսով արդէն վերաբացվել է, և ուսումը ընԹանում է առ այժմ նախկին միդասեան ծխական դպրոցների ծրագրով։ Սակայն ուսումնարանի շէնութիւնն ու ինվենտարը պաշտօնապէս դեռ չեն ստացված ուսումնարանների վերատեսչից, որը պատասխանել է, Թէ ուսումնարանը յանձնելու մասին դեռ ևս կարգադրութիւն չը կայ, և ինքը, վերատեսուչը, այդ հարցի առիԹով դիմում է ուսումնարանական շրջանի հոգաբարձուին։ Մտադրութիւն կայ ուսումնարանին կից մի համեստ գրադարան-ընԹերցարան ևս բանալու»։

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

ՌՈՒՍԱՑ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆԻՑ

7 հոկտեմբերի

ԿԱԶԱՆ։ Համալսարանը բացվեց։

ՕԴԷՍՍԱ։ Համալսարանում պարապմունքների սկիզբն նշանակված է տասնին։ Ուսանողների ժողովում ընդունված է առաջարկութիւնը՝ Թոյլ չը տալ համալսարանը մտնել կանանց, րէալիստներին, սեմինարիստներին, առևտրականներին և ուրիշներին։

ԿԻԵՎ։ Հոգևոր ակադեմիայի ուսանողները դադարեցրին պարապմունքները։

ԻՒՐԻԵՎ։ Կարգադրված է փակել համալսարանը, ինչպէս և անասնաբուժական ինստիտուտը։

ՕԴԷՍՍԱ։ Դումային առաջարկված է մշտացնել ի յիշատակ Տրուբեցկօյի 5000 րուբլի Ռուսաստանում բացվելի առաջին ազատ համալսարանի կարիքների համար։

ՆՕՎՕ ՉԷՐԿԱՍԿ։ Տագանրօգում դատաստանական պալատի բաժանմունքի մէջ դատվող՝ Զալկինդը, Գօլօբերը և Միխայլօվը դատապարտված են բերդի մէջ բանտարկութեան երկու տարով, մեղադրվելով մի ընկերութեան կազմի մէջ, որ նպատակ ունէր տապալել գոյութիւն ունեցող կարգը, իսկ Պրօկօպենկօն—մի տարի։ Ստարկօվը արդարացված է։

ԲԷՐԼԻՆ։ Գերմանական դեսպան Շպէկ-Ֆօն-Շտերնբուրգը, չը նայելով իր հիւանդութեան, շուտով վերադարձաւ Վաշինգտօն, ուր կը յանձնէ գերմանական կառավարութեան առաջարկութիւնները, առևտրական դաշնագիր կնքելու մասին։

ՇԻՐԱԶ։ Այստեղ Պրօխօրօվսկի ֆաբրիկատների մեծ պահանջ կայ։ Շիրազում աշխատում են հինգ ռուսական ֆիրմաներ—Պրօխօրով, եղբարք Զինչինով, Շէյբլէր, Ալիէֆներ և Զինկէն։ Անգլիացիները բերին ապրանքի մի մասըն, կեղծելով Պրօխօրովի ապրանքի նման։ Ամառուան ու էկսպեդիցիան ընդունվեց պարսիկ վաճառականներից ոչ համակրութեամբ։

ԼՕՆԴՕՆ։ Ուէլսի պրինցը և պրինցուհին մեկնեցին այսօր Հնդկաստան։

ՄՕՍԿՎԱ։ Մօսկվայի զինուորական շրջանում յայտարարված է պահեստի բատալիօնի անմիջական դէմօբիլիզացիա։

ՎԱՐՇԱՎԱ։ «Վարշ. Դնէվնիկի» խօսքով, վարշավեան մի քանի խոշոր արդիւնաբերողներ որոշել են կազմակերպել մի ակցիօնէրական ընկերութիւն իբրև միջնորդ հանդիսանալու Վարշավայի Ֆաբրիկաների և Հեռաւոր Արևելքի վաճառականների, մէջ որովհետև երկիւղ են կրում, որ այդ շրջանից դուրս կը մղվեն Վարշաւայի ապրանքները այն բանկի ձեռքով, որ կազմակերպվում է Վիէննայում և նպաստ է ընդունում կառավարութիւնից Հեռաւոր Արևելքի հետ առևտուր անելու համար։

7 հոկտեմբերի

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ։ „Правительственный Вѣстникъ» լրագրում տպված է այսօր հետեւեալ մանիֆէստը. «Ողորմածութեամբ Աստուծոյ, Մենք Նիկօլայ երկրորդ, Կայսր և Ինքնակալ համայն Ռուսաստանի, Թագաւոր Լեհաստանի, Մեծ Իշխան Ֆինլեանդիայի և այլն և այլն և այլն, յայտնում ենք Մեր բոլոր հպատակներին։ Ներկայ տարվայ օգոստոսի 23 դ. օրը Մեր բարեհաճութեամբ Մեր լիազօրները կապեցին Պօրտսմուտում և ներկայ հոկտեմբերի 1-ին օրը Մենք հաստատեցինք խաղաղութեան վերջնական դաշնագիրը Ռուսաստանի և Ճապօնիայի մէջ։ Ամենազօրին կամօքն Աստուծոյ Մեր հայրենիքին վիճակվեցին արիւնահեղ պատերազմի ծանր փորձանքներ և Թշուառութիւններ, որ լի էր Մեր փառաւոր զօրքերի անձնուէր քաջութեամբ և ինքնամոռաց անձնուիրութեամբ իրանց յամառ կռուի մէջ քաջ և զօրեղ Թշնամու հետ։ Այժմ, ամենքի համար այնքան ծանր կռիւը վերջացաւ։ Մեր Պետութեան Արևելքը նորից դառնում է խաղաղ զարգացման այսուհետև Մեզ բարեկամ Ճապօնական կայսրութեան բարի դրացիութեամբ։ Աւետելով Մեր սիրելի հպատակներին խաղաղութեան վերականգման մասին, Մենք հաւատացած ենք, որ նրանք կը միացնեն իրանց աղօԹքները Մերի հետ և անխախտ հաւատով Բարձրեալի օգնութեան մասին կը հայցեն աստուածային օրհնութիւնը Մեր առաջ դրված ընդարձակ աշխատութիւնների վրա, ժողովրդից ընտրեալների հետ միասին, որպիսի աշխատութիւնները ուղղված են Ռուսաստանի ներքին բարեշինութիւնը և կատարելագործութիւնը հաստատելուն։ Տրված Պետերհօֆում, հոկտեմբերի 5-ին, Քրիստոսի ծննդեան 1905 Թւին, և Մեր Թագաւորութեան տասնևմէկերորդ տարի»։ Իսկականի վրա Նորին Կայսերական Մեծութեան ձեռքով ստորագրված է «ՆԻԿՕԼԱՅ»։

Մանիֆեստից յետոյ գալիս է հաշտութեան դաշնագրի լիակատար բնագիրները՝ ռուսերէն և ֆրանսերէն։

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ։ Բարձրագոյն հաւանութիւն է տուած Մինիստրների կօմիտէտի եզրակացութեան հետեւեալ կէտերի մասին. 1) տալ ժողովրդական լուսաւորութեան և ֆինանսների մինիստրներին իրաւունք, մինչև օրէնսդրական կերպով մասնաւոր դպրոցների հարցը քննելը, Թոյլատրել Լեհական Թագաւորութեան նահանգներում, Թէ արդէն գոյութիւն ունեցող և Թէ բացվելի զանազան տեսակ մասնաւոր կրԹական հաստատութիւնների մէջ, որոնք ունեն պրօգիմնազիաների կուրսից աւելի բարձր կուրս, բոլոր առարկաների դասաւանդութիւնը կատարել լեհական և լիտւական լեզուներով, բացի ռուսաց լեզուից, պատմութիւնից և աշխարհագրութիւնից, որոնք պէտք է աւանդվեն ռուսերէն և պէտք է պարտադիր առարկաներ լինեն այդ տեսակ դպրոցների համար. 2) առաջին կէտում ցոյց տուած Թոյլատրութիւնները տալ հասարակութիւններին, ընկերութիւններին և մասնաւոր անձանց համաձայն կրԹական հաստատութիւնների մասին սահմանված օրէնքի, հրատ. 1893 Թւի, 3) այդ հիմունքներով բացված դպրոցներում ծառայող պաշտօնեաներին չը տալ այն իրաւունքները և առանձնաշնորհումները, որոնք յատկացրված են արքունի դպրոցների պաշտօնեաներին։

Խմբագիր՝ ԱԼԷՔՍԱՆԴՐ ՔԱԼԱՆԹԱՐ
Հրատարակիչներ՝ ԹԱԳՈՒՀԻ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ
ԻՍԱՀԱԿ ՄԵԼԻՔ-ԱՂԱՄԱԼԵԱՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԲԺԻՇԿ Ա. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ

Վերադառնալով արտասահմանից վերսկսեց հիւանդների ընդունելութիւնը նոր բնակարանում մասնաւորապէս սիֆիլիս, միզային, վեներական և մորԹու հիւանդութիւններ. ամեն այն օր առաւ. 12—2 և 6—8 երեկ, Սօլօլակ. անկիւն Բեբուտօվսկի և Պասկևիչ փողոցի № 33/15 տուն Միրիմանեանի (նախկին օրիորդաց III գիմնազիայի տունը)։ (ա.օ) 2—100

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ
ԲԺՇԿԱՊԵՏ Բ. ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆԻ
Հիմնված 1880 Թ.
(Կուկիա, Վօրօնցովի արձանի հանդէպ)
Ամեն օր, բացի կիրակի օրերից
ԱՌԱՒՕՏԵԱՆԸ
Բ. Ա. ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆ—11—12 ժ. վեներական, մորթային (սիֆիլիս) և միզային հ.
ՔԻՉՕՂԼԻ—9—10 ժ. ականջի, քթի և կոկորդի հ.
Դ. Ի. ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ—11—12 ժ. ներքին, վնասուածքի և վիրաբուժական հ.
Դ. Ի. ԲԱՐԱՆՈՎՍԿԻ—10—11 ժ. մանկաբարձական, կանանց և երեխայոց հ.
Կ. Ի. ԳՀՇԱՆՑ—12—1 ժ. ակնային, քթի և կոկորդի հ.
Գ. Ա. ՔԱՐԱՄԱՆԵԱՆ—1—1½ ժ. ներքին և երեխայոց հ.
Ն. Ա. ՀԱՐԱՊԵՏԵԱՆ—1—1½ ժ. ներքին և երեխայոց հ.
ԿԻՆ-ԲԺԻՇԿ ՇԵՐՇԵՒՆԱ—1½—2 ժ. մանկաբարձական և կանանց հ.
ԵՐԵԿՈՆԵՐԸ
Բ. Ա. ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆ—7—7½ ժ.
Դ. Ի. ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ—7—8 ժ. ներքին հիւանդ.
Գ. Ա. ԱՐԴԱՆՐՈՒՆԻ։ Կատարում է միկրօ-քիմիական և բակտերիոլոգիական հետազօտութիւններ.
Օ. Ե. ԱՌԴԱՒՆՏԱՆԻ—ատամ. ծոցկանատ և բժշկական նշանակութիւն, կիւրք 11—1 ժ.
Վճարը 50 կ. Հիւանդները պէտք է համաձայն կանոնադրութեան (կօ-միտէ) և օրիորդներ համար ատամնեկից։
Հիւանդանոցի վերատեսուչ
բժշկապետ Բ. Նաւասարդեան

ԲԺՇԿԱՊԵՏ Մ. ՄՈՒՐԱԴԵԱՆ
նախկին օրդինատոր Մօսկվայի համալսարանի կլինիկայի
Վեներական ընդունելութիւնը յատկապէս սիֆիլիսի, սեռական և կանացի հիւանդութիւններ ունեցողների։ Ընդունելութիւն ամեն օր 10—11 ժամին առաւօտեան և 5—7 ժամին երեկոյեան։ Բեհբուտեան փող. № 1, «Լօռի կօմանդի» դիմաց. տելեֆոն № 11. (ա. օ.) 6—20

Բ Ժ Ի Շ Կ
Լեւոն Բաւոյեան
Վերադարձաւ Կովկասեան Հանքային Ջրերից և վերսկսել հիւանդների ընդունելութիւնը։ Մասնագէտ սեռական, սիֆիլիսի և կանացի հիւանդութիւնների։ Առաւօտեան 9—12 ժամ, երեկոյեան 3—8 ժամ։ Մելիք-Բեգլեանի փողոց, № 55։ (ա. օ. յ. օբ.-ա.) 19—30

Բ Ժ Ի Շ Կ
Լեւոն Օհանջանեան
Մասնագէտ միզային, վեներական, սիֆիլիսի և կաշուի հիւանդութիւնների։ Ընդունում է առաւօտեան 9-ից մինչև 11 ժամը, երեկոյեան 6—9 ժամ։ Կանանց և երեխաների համար 11—12 ժ.։ Հասցէն՝ անկիւն Գօլովինսկի պրօսպեկտի և Կավեանսկայա փողոցի, տուն Թամամշեանի։ Մուտքը Կավեանսկի փողոցից № 2. (ա. օ.) 39—300

ԱՏԱՄՆԱԲՈՅԺ
Ս. Գ. Շերմազանեանց
Ընդունում է հիւանդներին ամեն օր առաւօտեան ժամը 9—2 և երեկոյեան ժամը 3—6, Երեւանեան հրապարակ, տուն Արղութեան, բժշկական Լալայեանցի բնակարան։

Բ Ժ Շ Կ Ա Պ Ե Տ
Բ. Նաւասարդեան
Վերադարձաւ և սատանայից է «ԱՌԱՋԻՆ Մ. ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑԸ», վերսկսել բժշկական գործունէութիւնը։ 6—20

Բ Ժ Ի Շ Կ
Ս. ՄԻՐԶՕԵԱՆ
Մասնագէտ Աչքի հիւանդութիւնների, վիրահատ հիւանդների ընդունելութիւնը։ Առաւօտեան 1—3 ժամը. երեկոյեան 5—6 ժամը։ Սօլօղակայա փող. սեփ. տուն 13—25

ԹԻՖԼԻՍԻ ԺՈՂՈՎԱՐԱՆԸ
Հոկտեմբերի 10 ին կը տեղի ունենայ ընդհանուր ժողով, որ հոկտեմբերի 18-ից ամենայն օր երեկոյեան օրերը կը լինին սիրողների ներկայացումներ և ընտանեկան երեկոյթներ, ժամանցներ անդամներին և հիւրերի համար։ Անդամները և կանդիդատները ընտրելու համար կը դիմեն (ա. օ.) 2—3

ՀԻՒԱՆԳԱՐԻ ԹԱՏՐՈՆ
Շաբաթ, հոկտեմբերի 8 ին
Հայոց Դրամատիկ ընկերութեան խումբը
կը ներկայացնէ
ՊԱՏԻՒ ՀԱՄԱՐ
Դրամա 4 արար., Շիրվանզադէի
Մասնակցում են. տ. տ. Մսլրարովա, Նեխիկեան, Սահինեան, Վարդուհի, պ.պ. Աբէլեան, Ալեանեան, Բերոյեան, Զարիֆեան, Թուշեան, Ցարուքեանեան, Պետրոսեան, Սահինեան և ուրիշները։
Սկիզբը ժամը ճիշդ 8-ին է։
Տեղերի գները էժանացրած են։
2—2 Ռեժիսոր պ. Քաջանեան

ԱՐՏԻՍՏԻՔԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ԹԱՏՐՈՆ
Երկուշաբթի, հոկտեմբերի 10-ին
Հայոց դրամատիկ ընկերութեան խումբը
կը ներկայացնէ
Առաջին անգամ երգ. Շաուրեանի կօմեդիան
ՖՐԻՑ ԲԱՐԵԿԱՄԸ
3 արարուածով, թարգ. Մ. Նուասարդեանի
ՎԵՐՋԸ
ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆ
Վօդ. 1 արար., Չեխովի, թարգ. Գ. Ալեանեանի։ Մասնակցում են. տ.տ. Ալեանեան, Նեխիկեան, Վարդուհի, պ.պ. Ալեանեան, Բերոյեան, Զարիֆեան, Միրզոյեան, Ցարուքեանեան, Պետրոսեան, Վաշէ և ուրիշները։
Սկիզբը ժամը ճիշդ 8-ին։
Տեղերի գները սովորական են։
Վարչութեան ներկայացուցիչ անդամ Ռ. Յովնանեան։
1—2 Ռեժիսոր Մ. Քաջանեան

ԹԻՖԼԻՍԻ ԱՐՔՈՒՆԱԿԱՆ ԹԱՏՐՈՆ
Կայսերական Թատրոնների արտիստ Լ. Դոնակոյի անդամակցութեամբ
Այսօր, շաբաթ, հոկտեմբերի 8-ին,
կը ներկայացուի «ՉԱՆԱ» ներկայացում.
Ն Ե Ր Օ Ն
օպերա 4 գործ., Իրամ. Ռուբինշտէյնի։ Մասնակցում են տ.տ. Դոմբրովսկայա, Նեմչինովա, Կարլի, Կարպովա, Ջեմչուժնիկովա, պ.պ. Դօնսկոյ, Կարտեռ, Սոկոլսկի, Դրակուլի, Տօ..., Վօլսկի, Դուխովին, Մանչենկո, Փոլյակով, Շէյն, Մուլյոռ։
Պարերը կը դնէ բալետմայստեր պ. Բեկեֆի։
Սկիզբը երեկոյեան ժամը 8-ին։
Վաղը, կիրակի, հոկտեմբերի 9-ին, կը ներկայացուի ցերեկային ներկայացում Դամաներ 1 ՊԱՅԱՑԻ օպերա 2 գործ., Իրամ. Լեոնկավալլոյի։ Երեկոյեան II ՏՐՈՎԱՏՈՐ, Իրամ. Վերդիի օպերա 4 գործ. Իրամ. Լեոնկավալլոյի։ Պօրտ...։ Պատրաստւում են նոր կայացման։ «ՉԱՉԱ»
Տոմսակները ծախւում են։

Հարկաւոր են
Մայկոպի հայոց եկեղեցական ծխական (մի դասեան երկսեռ) ուսումնարանի համար մի ուսուցիչ (Թեմական դպրոցաւարտ) հայոց լեզուի և եկեղեցական քառաձայն խմբի կազմելու և ղեկավարելու։ Մի ուսուցչուհի (գիմնազիաւարտ) ռուսաց լեզուի և թուաբանութեան համար, որը պէտք է անպայման տիրապետէ հայոց լեզուին։ Պայմանների համար դիմել. г. Майкопъ. (Куб. Об.) Араму Шаповаляну. 6—6

Հ Ր Ա Ւ Է Ր
Զգուշէնի Ս. Աւետեաց եկեղեցու ծխական ուսումնարանների հոգաբարձութիւնը խնդրում է նոյն եկեղեցու ծխականներին, կիրակի, առաւօտ 9-ին, ժամը 11-ին, շնորհ բերել Զգուշէն խորհրդակցելու այդ ուսումնարանները պահպանելու հարցիմասին։ 1—2

Ջուտ արդիւնքի կէսը
Վերջին աղետից վնասուածների օգտին
Տպագրվում է և օրերս լոյս կը տեսնի
Ն Շ Տ Ա Ր Ի
ԺԱՀՐՈՏ ՎԷՐՔԵՐ
(պատմուածքներ)
ԳԻՆԸ 15 ԿՈՊ.
Գումարով գնողներին—Թիֆլիսում՝ 25% զեղչ, Թիֆլիսից դուրս՝ 20%, ճանապարհածախսը մեր հաշւին։ Վճարը կանխիկ։
Դիմել՝ Тифлисъ, Айрапету Бабурянцу. Типографія Вартанянца. 1—2

Շուտով լոյս կը տեսնի երկրորդ հրատարակութեամբ
ՅԱՐ. ԽՍԱՅԵԱՆԻ
ՄԻ ԵՒ ՆՈՅՆ ԴԱԳԱՂՈՒՄ
Պատկեր Բագուի կոտորածից. զոհերի նկարներով։ Գինը կը լինի 7 կոպէկ։ Խնդրում ենք օտարերկրացի պահանջողներին վաղօրօք պատուէր տալ, որպէս զի կարողանանք բոլոր պահանջները գոհացնել։ Հասցէս, Թիֆլիս, Հալաբար, Լազարեվսկայա փող. № 49։ 1—2

Բ Ժ Շ Կ Ա Պ Ե Տ
Գ. Ա. ՆԱԽՎԷՐԴԵԱՆ
Մասնագէտ միզային և սիֆիլիտիքական հիւանդութիւնների,—ընդունում է հիւանդներին առաւօտեան 12 ժ.—1 ժ, երեկոյեան 6 ժ.—9 ժ.։ Կուկիա, Սեմեօնովսկայա փ. № 20. (ե. հ. շ. կ.) 29—30

Գուտտենբերգ
Գրախանութում վաճառվում են
Ֆրանգեան, Ատրպատական (պատկերազարդ) 1 50
Մասսօն, Նապաստակ Խէչանի վրէժխնդրութիւնը, կամ ինքդ քեզ օգնիր. — 75
Կոտ-Մուլլիկ, Փոքրիկ Ցոլակն ու Խըլլիկ Նապաստակը գրոյց պատկեր. 1 —
Սեմենկա, Առաջին վատակ, զրոյց պատկերազարդ. . . . — 60
Ճամբորդ, Գեղեցիկը. . . . — 10
Տէր-Սարգսեան, Իմ արկածները (Զուարճալի խրոխութիւն) . . . — 20
Մարգար, Հալածանքի ծնունդը. . — 20
Կրասենցկի, Արցունք. . . . — 15
Շւոտ, Քրդերը Տաճկա-Հայաստանում, (Ազգագրական նիւթեր). . . — 75
Շւոտ, Հնչակ (Զատկական նուէր Տ—ցի գաղթականներին) . . . — 10
Շւոտ, Արամը, (Գծեր հայ-քրդական կեանքից. . . . — 25
Եսայեանց, Մի և նոյն դագաղում. . — 4
Ցեռկին, Կինը և նրա տնտեսական դրութիւնը . . . . . . — 15
Բագրատունի Ա. սւագ քհ. Մի պատյա հայ ժամուլի, հոգևորականների և ժողովրդի շուրջը. Ա. գրքոյկ. . . — 40
Նոյնի. Ձեռնարկ կրօնական գիտելիքների, Ա. և Բ. տարի. . . 1 —
Ղազարեան, Անասնապահութիւն և կաթնատնտեսութիւն . . . — 40
Շերենց, Սրբավայրեր, տեղագրութիւն. — 40
Շւոտ, Մերձեցում, (անարգներ). . — 20
Շւոտ, Քիւրդ պէկ, Ա. Բ. և Գ. հատոր. — 90
Մ. Պէշիկթաշլեանի, Քերթուածները ու ճառերը. . . . . . 2 —
Հասցէն. Книжн. маг. Гуттенбергъ. 2—2

Հարկաւոր է տնային մի ուսուցչուհի, որ պէտք է գիտենայ հայերէն, ռուսերէն և կար ու ձև։ Պայմանների մասին դիմել հետևեալ հասցէին՝ Ст. Абинская (Куб. обл.) Кеворку Кайфеджяну. 2—2

LEO
ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ
Երրորդ հատոր—(1878—1892)
Երեք հատորի գինն է 4 րուբլի։

Խնդրում ենք այն բաժանորդներին, որոնք փոխել են իրանց բնակութեան տեղը շտապեն հաղորդել իրանց նոր հասցէները։
Թէ Թիֆլիսի և թէ դրսի բաժանորդներին գիրքը տրվում են «Գուտտենբերգ» գրավաճառանոցում, որ պէտք է դիմեն ամենքը։